

BASKİL (ELAZIĞ) YÖRESİ ZAVİYELERİ

Prof. Dr. Enver ÇAKAR*

Özet

İslamî kurumlardan biri olan zâviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları bina veya bina topluluğunu ifade etmektedir. Sultanlar tarafından büyük vakıf arazileri bahşedilmiş olan bu müesseseler, kuruldukları coğrafi bölgelerde Müslüman halkın manevî ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, gelip geçen yolcuların emniyetle inip istirahat edebilecekleri, bedava yiyecek ve içecek bulabilecekleri yeri de ifade ediyordu.

Bu çalışmada, Elazığ ilinin Baskil ilçesinde yer alan Şeyh Musa Herdi, Hacı Hasan Baba ve Şeyh Hasanlu zâviyeleri ve Osmanlı döneminde bunlara tahsis edilen vakıfların gelir ve işleyişleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Şeyh Musa Herdi, Hacı Hasan Baba, Hacı Hasanlu, Elazığ, Baskil, zâviye, vakıf.

ZAWIYAS IN BASKİL (ELAZIĞ) REGION

Abstract

Zawiya (the lodges), as an Islamic institution, refers to building or a group of buildings in which derwishes lives as a group under administration of a sheikh. Great foundation land was granted to this establishment by Sultans. Zawiya meet the spiritual needs of the muslim people in the geographical areas where they were established and zawiya were places in which passengers may safely rest and could find free food and drink.

In this study, information about the functions and the foundations income allocated to dervish lodges, during Ottoman period, of Sheikh Musa Hardi, Haji Hasan Baba and Sheikh Hasanlu are given. These lodges were located in the Baskil district of province of Elazığ.

Key Words:

Sheikh Musa Hardi, Haji Hasan Baba, Haji Hasanlu, Elazığ, Baskil, zawiya, waqf.

* Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları bina veya bina topluluğu olan zâviye, aynı zamanda, yolcuların emniyetle inip istirahat edebilecekleri, bedava yiyecek ve içecek bulabilecekleri yeri de ifade ediyordu (Ocak-Farûkî 1997: 468) .

Tekkelerden daha küçük birimler olan zâviyeler, büyük yerleşim alanları dışında, küçük köy ve kasabalarla yollar üzerinde kurulurdu. Osmanlılar, ticaret hayatının büyük ölçüde kervan nakliyatına dayandığı dönemlerde, zâviyelerin ihtiyaç duyulan yerlerde hızla kurulup sayılarının arttırılmasına özen gösterirlerdi (Ocak 1978: 258). Zira, tekke ve zâviyeler, insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamada hizmet verdikleri gibi, yolculuk için tehlikeli olan yerlerde bir çeşit karakol işlevini de üstlenirlerdi. Dervişler, bir taraftan dağ ve bayırlardan yeni topraklar açarak ziraî faaliyetlerle meşgul olurlarken, diğer taraftan da ıssız veya hırsız yatağı olan yerlerde yerleşerek buraları gelip geçen insanlar için güvenli yerler haline getirirlerdi (Barkan 1942: 207, 299-302).

İlk Osmanlı devrinin bu fedakâr dervişleri, Batı'nın şövalye-rahiplerini hatırlatan bir mahiyete sahip olup, geç devrin tekke dervişleriyle hiçbir münasebetleri yoktu. Bunlar, fethedilen topraklarda manevi bakımdan destek sağlayarak ilk yerleşme tohumlarının atılmasına orada bir zâviyenin kurulmasıyla öncülük eder, çevrenin Türkleştirilip İslamlaştırılmasında bir nevi misyonerlik vazifesini görürlerdi (Eyice 1963: 29). Zâviyeler sadece Osmanlılara özgü bir müessese olmayıp, bunun ilk örneklerini Kuzey Afrika, İran, Suriye ve Anadolu'da kurulmuş olan İslam devletlerinde de görmek mümkündür (Ocak 1978: 250-256).

Zâviye şeyhliklerinin ekserisi, vaktiyle o zâviyeleri kurmuş olanların evlatları elinde ve "evlatlık vakıf" olarak bulunmaktaydı. Dolayısıyla, zâviyelere tahsis edilen vakıf gelirlerinin tasarruf hakkı, kendilerinden sonra evlatlarına geçiyordu. Bu durum, zâviye şeyhliğinin de babadan oğla geçmek suretiyle aile içinde kalmasına yol açıyordu. Bir şeyh öldüğü zaman yerine o zâviyede yaşayan en layık halife veya mürit geçeceği yerde, şeyhin en büyük oğlu, eğer erkek evladı yoksa aileden en yaşlı erkek üye şeyh oluyordu. Böylece hem zâviyenin manevi yönetiminin hem de vakıfların tasarrufuna dayalı maddi yönetimin tek elden aynı aile içinde yürütülmesi, zamanla bir takım büyük şeyh ailelerinin teşekkülüne sebep oluyordu (Ocak 1978: 262-263). Bulundukları yerlerde büyük nüfuz sahibi olan bu şeyh ailelerinin gücü, daha ziyade vakıftan gelen gelirlere dayanıyordu. Ayrıca, zaman zaman sultanlar veya özel kişiler tarafından yapılan bağışlar da önemli bir yer tutmakla birlikte, böyle hediyeler hiçbir zaman vakıf gelirleri kadar emin bir gelir kaynağı değildi (Faroqhi 1975: 209).

Bu çalışmanın başlıca konusunu, Şeyh Musa Herdi, Hacı Hasan Baba ve Hacı Hasanlu adlı üç zâviye oluşturmaktadır. Bu zâviyeler, bugün Elazığ iline bağlı Baskil ilçe sınırları içinde yer almaktadır¹.

Baskil, yerleşme tarihi bakımından oldukça derin bir geçmişe sahip olmakla² birlikte, 1926 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. Bundan önce, ilçe toprakları Ma'mûratü'l-azîz Vilayeti'nin merkez kazasına bağlıydı. Ma'mûratü'l-azîz Vilayeti kurulmadan, yani 1878 yılından önce ise Baskil ilçe topraklarının büyük kısmı Harput Kazası'nın, az bir kısmı da Keban Kazası'nın Arguvan Nahiyesi sınırları içinde yer alıyordu³.

Şeyh Musa Herdi ve Hacı Hasan Baba zâviyelerinin bulunduğu alan, Osmanlı idaresinin ilk zamanlarından itibaren "Zeyve" adını taşıyordu⁴. Zeyve, "zâviye" kelimesinin bozulmuş hali olup⁵, aynı zamanda bu bölgedeki köy ve mezraların da ortak adıdır. Bugün Zeyve bölgesindeki Kızıluşağı, Beşbölük (Dodikân), Güluşağı, Akuşağı, Akdemir, Tavşanuşağı ve Hacımustafa adlı köy ve mezralar, esasen Cihanbeyli aşiretine mensup olan halk tarafından kurulmuş yerleşim alanlarıdır. Fakat etrafında yerleştikleri zâviyeden dolayı, bu Cihanbeyli mensupları zamanla "Zeyve Aşireti" adını almışlardır⁶. Nitekim, yukarıda bahsedilen köy ve mezraların çoğu, 17. yüzyılın sonlarından itibaren, vergi gelirleri Şeyh Musa Herdi ve Hacı Hasan Baba zâviyelerine bağlanmış olan yerlerdi (BOA, EV-MH, 1901/32; BOA, Evkaf Defteri, nr. 20265, s. 4).

Baskil coğrafyasındaki üçüncü zâviye olan Şeyh Hasanlu Zâviyesi ise, Şeyh Hasan (Tabanbükü) köyü sınırları içerisinde bulunuyordu. Fırat Nehri'nin doğu kıyısında yer alan bu köy, aynı zamanda Baskil ilçesindeki ilk Türk yerleşmelerinden biridir. Osmanlı döneminde Muşar⁷ Nahiyesi'ne bağlı olan Şeyh Hasan köyü, 19. yüzyıla kadar Malatya Sancağı dahilinde yer almış (Gögebakan 2002: 265-270; Karagöz 2003: 103-104), bu yüzyılın içinde de Ma'mûratü'l-azîz Vilayeti'ne yani Elazığ'a bağlanmıştır⁸.

1 Kaynaklarda Baskil yöresinde sadece Şeyh Musa Herdi, Hacı Hasan Baba ve Hacı Hasanlu adlı 3 zâviyeden bahsedilmektedir. Bunlardan başka, Suyatağı köyü Kale mezarında ilk İslam fatihlerinden olduğuna inanılan Abdülvehhab Gazi'nin türbesi de yer almaktadır. Bu zat, Baskil ilçesinin batı sınırında bulunan bir dağın yamacında medfun olup, bu dağa ona nispetle Abdülvehhab Gazi Dağı da denilmektedir. Bir mağara içerisinde bulunan bu türbenin ön kısmı duvarla örtülerek bir kapı ve iki pencere konulmuştur. İç kısmı sanduka bölümüyle birlikte yer yer betonla sıvanıp bir oda haline getirilmiştir. Mağaranın dış kısmında adak kurbanlarını kesmek için ayrı bir yer yapılmıştır. Bu mezarın kitabesi mevcut değildir. Yunus Emre gibi bu zatın da Anadolu'nun birçok yerinde (mesela, Sivas, Bayburt, Akşehir ve İznikte) mezarı bulunmaktadır (Aydoğmuş 2009: 242-243).

2 Baskil coğrafyasının yerleşim tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aşan 1992; Çağlıyan 2003: 6-15

3 *Hicri 1312 Tarihli Ma'mûratü'l-aziz Vilayet Salnâmesi*, s. 57-59, 66-69.

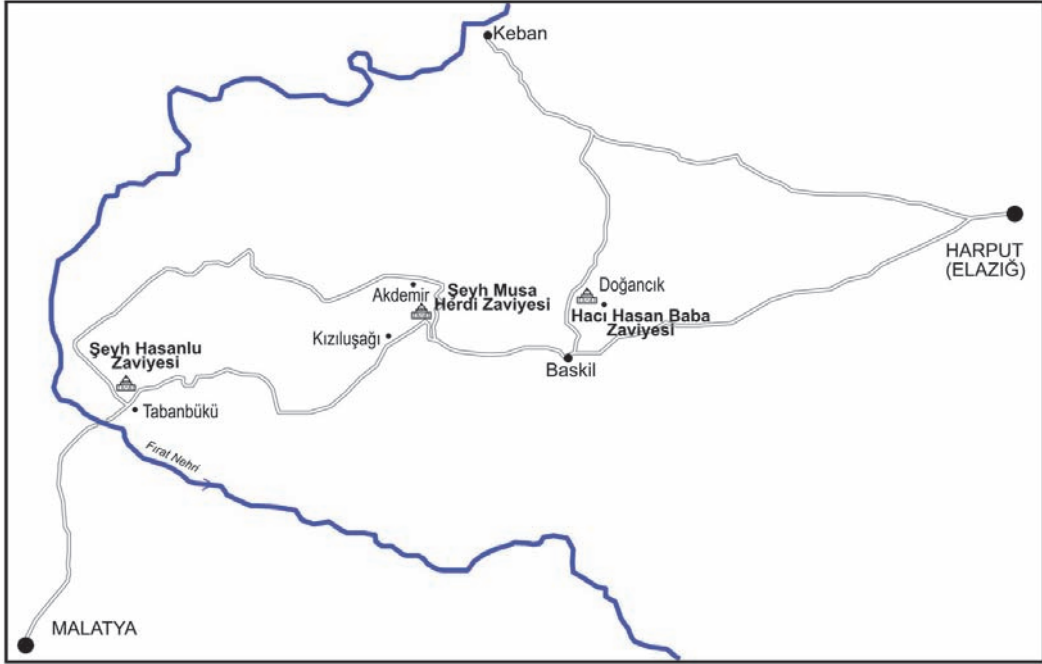
4 16. yüzyılda köy statüsünde olan Zeyve (BOA, TD, nr. 64, s. 633), 18. yüzyılın ikinci yarısında müstakil nahiye haline getirilmiştir (VGMA, *Hurufat Defteri*, nr. 1084, s. 39).

5 1518'de Zeyve adıyla ifade edilen köy, 1530'da Zâviye-i Hersini (998 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zu'l-Kâdiriyye Defteri* (937/1530), I, Ankara, 1998, s. 187), 1566'da da Zâviye (TKA, TD, nr. 106, vrk. 169*) adıyla zikredilmiştir. Dolayısıyla, Baskil coğrafyasındaki bu Zeyve ve Zâviye adları, 16. yüzyılda aynı yerleşim alanını göstermekteydi.

6 "Harput Sancağı dâhilinde kâin 'aşâir-i selâse ta'bir olunan Herdi ve Parçikan ve Zeyve 'aşâirin...", BOA, A.AMD, 5/11.

7 Muşar olarak da bilinen bu yer, kalesi olan oldukça eski bir yerleşim alanıdır (Gögebakan 2002: 17).

8 *1312 Tarihli Ma'mûratü'l-aziz Vilayet Salnamesi*, s. 68

Harita-1: Baskil Yöresi Zâviyelerinin Coğrafi Konumu

Bütün bu zâviyeler Malatya istikametinden gelip Fırat Nehri üzerinden Harput'a⁹ ve oradan da Diyarbakır istikametinden Bağdat'a kadar giden ana yollar üzerinde kurulmuştur¹⁰. Ayrıca, Keban'daki gümüş ve kurşun madenine giden önemli yollardan biri de buradan geçmekteydi. Keban, sahip olduğu maden yatakları sayesinde, özellikle 18. yüzyılda idarî bakımdan da ayrı bir önem kazanmıştır. Nitekim, Osmanlı idaresi Keban ve Ergani madenlerinin tek elden işletilmesini sağlamak amacıyla 1775'te *Ma'âdin-i Hümayun Emaneti* adıyla yeni bir idari birim oluşturmuş (Tızlak 1997: 15) ve bu madenler çevresindeki bir takım kazaları da buraya bağlamıştır¹¹. Böylece Malatya-Harput-Keban üçgeni arasında yer alan Baskil yöresi zâviyeleri (özellikle Hacı Hasan Baba ve Şeyh Musa Herdi zâviyeleri), gelip geçen yolcuların zarurî ihtiyaçlarının karşılanması ve yol güvenliğinin sağlanması açısından, ayrı bir önem kazanmıştır.

Bugün Baskil yöresi sınırları içerisinde yer alan ve Osmanlı döneminde oldukça önemli görevler üstlenmiş olan zâviyelerden maalesef hiçbirinin vakfiyesi mevcut değildir. Elimizde mevcut olan arşiv belgeleri ise 17.-19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış olan ve *Ziya Sekin* adlı bir şahsın elinde bulunan Hacı Hasan Baba zâviyesi ve vakfiyle alakalı

9 Malatya'dan gelen tarihi yollardan biri Arapuşağı-Kızıluşağı-Doğançık ve Haroğlu istikametinden Harput'a ulaşırdı. Harput Gediği olarak adlandırılan bu yol güzergâhı üzerinde halen bazı kale ve hanlara ait kalıntılar da bulunmaktadır (Çağlayan 2002: 98, 108).

10 Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'daki başlıca ulaşım ağları, sağ, sol ve orta olarak adlandırılan üç ana güzergâhtan meydana geliyordu. Bunlardan Harput'a uğrayan yol, Anadolu'nun Orta Kolu olup, İstanbul, Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Hendek, Düzce, Bolu, Hacı Hamza, Amasya, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya ve İzoli (İzolu) menzillerinden sonra Harput'a, buradan da Diyarbakır güzergâhını izleyip Musul ve Kerkük üzerinden nihayet Bağdat ve Basra'ya ulaşmaktaydı. Dolayısıyla, Baskil yöresindeki zâviyelerin hepsi de Malatya ve Harput menzilleri arasında yer alıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki menziller ve ulaşım ağları konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Halaçoğlu 2002; 2004: 159-161).

11 Mesela, 19. yüzyılın başlarında Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazaları Ma'âdin-i Hümayun merbutatından sayılıyordu (Yılmazçelik 1995: 131).

bazı berat ve fermanlarla Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Hurufat Defterleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan çok sayıdaki belgeden ibarettir. Ayrıca, Harput Şer'iyye Sicilleri'nde de konumuzla ilgili birkaç belge vardır. Fakat bu arşiv belgelerinin neredeyse tamamı Hacı Hasan Baba ve Şeyh Musa Herdi zâviyeleri ve vakıflarının yönetimine yapılan şeyh, mütevellî, imam ve hatip tayinleri hususundaki bilgileri ihtiva etmektedir. Fermanlara gelince; elimizdeki iki fermanndan biri vergi memurları arasında anlaşmazlık konusu olan bir mezranın öşür gelirinin toplanması, diğeri ise şeyh atamasında yapılan bir usulsüzlüğün giderilmesi hususuyla alakalıdır. Dolayısıyla bu arşiv belgeleri, bahse konu olan zâviyelerin ne zaman inşa edildikleri, bunlara hangi sultan veya sultanlar tarafından temlikler yapıldığı¹² ve zâviyelerin kurucuları olan manevi şahsiyetlerin kimlikleri konusunda bizlere herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Ayrıca, buradaki zâviyelerde ne tür dinî âyin ve merasimlerin yapıldığı konusunda da mevcut belgeler tamamen yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada, daha ziyade Baskil coğrafyasındaki zâviyelerin Osmanlı dönemindeki bazı sosyal fonksiyonları ile zâviyelerin işleyişi konuları üzerinde durulacaktır.

1. Şeyh Musa Herdi Zâviyesi

Zâviyenin kurucusu olan Şeyh Musa Herdi'nin biyografisi hakkında, kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sadece onun, Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu olan Hz. Hüseyin'in neslinden bir "Seyyid" olduğunu (HŞS, nr. 396: 168/3) ve zâviyesinin de Kadîrî tarikatına tahsis edildiğini¹³, muhtelif kaynaklardan öğrenebilmekteyiz.

Tarihi ve ne maksatla yazıldığı belli olmayan, fakat Osmanlı döneminde (muhtemelen 17. yüzyılda) kaleme alındığı anlaşılan ve resmî evrak mahiyeti taşımayan bir belgede, türbesi Baskil yöresinde bulunan Şeyh Hacı Hasan Baba'nın Şeyh Musa Herdi neslinden olduğu ifade edilmiştir. Bu belgeye göre, Şeyh Hacı Hasan Baba Şeyh Davud'un, Şeyh Davud Şeyh Hıdır'ın, Şeyh Hıdır Şeyh Ali'nin, Şeyh Ali de Şeyh Musa Herdi'nin oğludur¹⁴.

Şeyh Musa için kullanılan *Herdi* adı esasen bu coğrafyada yani Baskil ve çevresinde yayılan kalabalık bir aşiretin adıdır¹⁵. Bunlar, Cihanbeyli aşiretinin bir kolu olup, zamanla müstakil bir aşiret halini almışlardır. Öyle anlaşıyor ki, Şeyh Musa Anadolu'ya bunlarla

12 Gökür Gögebakan, Şeyh Hasan Zâviyesi'ne Sultan Alaattin Keykubat tarafından vakıf bağlandığını ifade etmekte ise de bunu doğrulayacak herhangi bir kaynak zikretmemiştir (bkz. Gögebakan 2002, 153, 158; Gögebakan 1999: 82).

13 1312 Tarihli Ma'muratü'l-aziz Vilayet Salnamesi, s. 25.

14 Bu şecere kaydının yer aldığı belge, resmi bir belge (vakfiye veya şecere) değildir. Kısmen şecere, kısmen vakfiye ve kısmen de menkıbe özelliğini taşımaktadır. Mesela, Şeyh Musa Herdi'nin şeyh ve keramet ehli olduğu, taş binip karayılanı kamçı eylediği, sabah namazını Diyarbakır'da, öğlen namazını Mekkede, ikindi namazını da yine Diyarbakır'da kıldığı ifade edilmektedir. Hacı Hasan Baba'nın da cediti gibi sabah namazını Diyarbakır'da, öğlen namazını ise Mekkede kıldığı zikredilmektedir. Bu yönüyle belge bir menkıbe özelliğini taşımaktadır. Âdet-i ağnam, resm-i bennâk ve sair tekâlif-i örfiyeden bi'l-cümle muâf ve müsellem olduklarının ifade edilmiş olması ve vakfedilen mezarlardan bahsedilmesi, bu belgedeki bazı bilgilerin de vakfiyesinden alındığı fikrini uyandırmaktadır. Fakat söz konusu belgede, Parçikan, Kayışlı, Karaçor, Sersük, İlüdeli, Şahaban, Küçük, Elderdin, Zidgâni, Rubariye, Candari, Yedikılıçlı ve Akkoyunlu adlarıyla verilen cemaatlerin de Şeyh Musa Herdi vakfından olduğu belirtilmiştir ki, bu bilgi kesinlikle doğru değildir. Bkz. Ek-6

15 Herdi aşireti mensupları Elazığ'ın Baskil, Merkez ve Sivrice ilçelerindeki birçok köyün kurucuları olmakla birlikte, bugün aşiret yapısından geriye pek bir şey kalmamıştır.

birlikte gelmiş¹⁶, vefat edince de burada defnedilmiştir. Mezarının olduğu yerde, şeyhin sağlığında veya vefatından sonra, bir zâviye inşa edildiği için, zamanla zâviyenin bulunduğu köy ve çevresi “Zâviye” adıyla anılmıştır. Bu isim daha sonra “Zeyve” şekline dönüşmüş ve halen de bu isimle bilinmektedir.

Şeyh Musa Zâviyesi’nin ne zaman inşa edildiği konusunda herhangi bir bilgi sahibi değiliz. 16. yüzyıl belgelerinde Harput Sancağı’nda Şeyh Musa Herdi Zâviyesi’nden veya vakfından hiç bahsedilmemektedir (bkz. Ünal 1989: 217-220). Fakat aynı yüzyılın başlarında Malatya Sancağı’nda Şeyh Musa adına kurulmuş bir zâviye bulunmaktaydı. Vakıf kaydında, harap iken Hacı Cafer adında biri tarafından onarıldığı ifade edildiğine göre (Göğebakan 2002: 157), bu zâviyenin, 16. yüzyıldan önce (muhtemelen Memlûk döneminde) inşa edildiği ve Osmanlı hakimiyetinin ilk zamanlarında da yeniden onarıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat daha sonraki tarihlerde Malatya Kazası’nda bu isimde herhangi bir zâviyeden söz edilmemektedir (bkz. Karagöz 2003: 63-67). Buna karşın, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık Harput Kazası’nda Şeyh Musa Herdi Zâviyesi’nin mevcudiyeti görülmektedir (HŞS, nr. 382: 161/1). Dolayısıyla, bunun aynı zâviye olması ve vakıf gelirlerinin de Osmanlılar’dan önce Malatya Sancağı’ndan sağlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda, 17. yüzyılda bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması ve zâviyedeki görevlilerin maaşlarının ödenmesi için Harput Kazası’nda yeni yerlerin vakfedildiği sonucu da ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 16. yüzyılda Şeyh Musa Zâviyesi vakfı, sadece Malatya şehri çevresindeki birkaç arazinin gelirinden ibaretti¹⁷. 17. yüzyılda ise Şeyh Musa Herdi veya Zeyve adlarıyla bilinen bir köyün -ki burası oldukça geniş bir alanı ifade ediyordu- toprak mahsullerinden sağlanan vergi gelirleri ile muhtelif adlarla anılan rûsûmunu artık buraya bağlanmış olarak görmekteyiz (Aksın 1990: 318).

Şeyh Musa Herdi Zâviyesi, Malatya’dan gelip Fırat Nehri üzerinden sallarla geçilerek Harput’a ve oradan da Diyarbakır ve Bağdat istikametlerine giden ve stratejik bakımdan da oldukça büyük önem taşıyan bir yolun üzerinde inşa edilmiştir. Yine Malatya’dan gelip bugünkü Baskil kasabası civarında ayrılan bir yol da Keban’a ulaşıyordu (bkz. Harita-1). Bu sebeple, Osmanlı yönetimi bu coğrafyadaki Şeyh Musa Herdi Zâviyesi’nin varlığını sürdürmesine ayrı bir özen göstermiştir. Zira, dervişlerin ibadet ve zikir mekânı olmasının yanı sıra, ticaret veya başka bir maksatla bu yolu kullanan insanlar için de burası, barınma, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını ücretsiz olarak karşılayabildikleri güvenli bir mekândı.

Osmanlı belgelerinde bazen tekke de denilen¹⁸ bu zâviyenin şeyhi, Seyyid Şeyh Musa Herdi’nin soyundan gelen ve Zeyve köyünde oturan kimseler arasından tayin ediliyordu. Zâviyenin kurucusu olan şahsın türbesi¹⁹ de zâviyenin hemen yanında bulunuyordu.

16 Moğol istilasından sonra Anadolu’ya gelen aşiretler içerisinde şeyh ve seyyidlere rastlanması yaygın olarak görülen bir durumdur. Nitekim, Hacı Bektaş-ı Velî’nin de 13. yüzyılda kendisine bağlı Türkmen aşiretiyle birlikte, Yesevi veya daha kuvvetli bir ihtimalle Haydari dervişlerinden biri olarak, Anadolu’ya geldiği bilinmektedir (Ocak 1996: 455).

17 1560 yılında bu vakfın gelirleri, *Zurvari* mezarındaki 3 ayrı zeminin malikâne hissesinden sağlanan 65 akçe ile *Baderkeyfi* adlı köyde bulunan bir zeminin malikânesinden sağlanan 20 akçe tutarındaki bir hissedenden ibaretti (Yinanç-Elilibüyük 1983: 23, 35).

18 Osmanlı belgelerinde çoğu zaman tekke (tekye) ile zâviye aynı anlamda kullanılmıştır (Özdemir 1994: 265).

19 “Medine-i Harpurut kazâsı mühlakatından Van Ocaklığı karyelerinden Zeyve nâm karyede medfûn e’azze-i kirâmdan Şeyh Musa Herdi...” (Aksın 1990: 317).

(resimler için bkz. Ek-9 ve Ek-10). Bugün Harput'ta bulunan bir türbenin Şeyh Musa Herdi'ye ait olduğu rivayet edilmekte ise de bu rivayet gerçeği yansıtmamaktadır. Zira, Harput'ta bulunan türbe, Şeyh Musa'nın olmayıp, Ahi Musa adlı (Aksın 1999: 136) başka birisine aittir.

Şeyh Musa Herdi'nin neslinden olan kimseler, zâviyenin zâviyedarlık makamını²⁰ ellerinde bulundurmanın yanı sıra, vakfın tevliyet görevini de üstlenmişlerdi (Aksın 1990: 214, 318). Dolayısıyla, zâviyenin şeyhi ile vakfının mütevellisi aynı şahıs veya şahıslardı.

Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında Şeyh Musa'nın neslinden olanlar Harput Sancağı'nın Zeyve köyünde oturuyorlardı. Nitekim, 1518'de 70 hane ve 20 mücerred (bekâr erkek) yetişkin erkek nüfusa sahip olan bu köyde, "Şeyh" unvanlı altı kişi bulunuyordu²¹. Zeyve bölgesinde, bu şeyh ailesinin oturduğu yer, bu özelliğinden dolayı, zamanla Şeyhan (Şeyhler) adını da almıştır (Açıkses-Doğanay 2001: 89)²². Bugün ise burası Akdemir yeni adını taşımakta ve köy statüsüyle Baskil ilçesine bağlı bulunmaktadır²³.

Yukarıda da ifade olunduğu üzere, Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında zâviye vakfının gelirleri Malatya Sancağı'nda yer alıyordu ve 1530'da yıllık geliri 246 akçeydi. Bu zamanda, Şeyh Musa Herdi Zâviyesi'nde, biri imam ve müteveli, diğeri de müezzin olmak üzere, iki kişi görev yapıyordu. Hizmetlerine karşılık olarak, bu görevlilerden ilki 180 akçe, ikincisi de 100 akçe yıllık ücret alıyorlardı. Ayrıca, yıllık 74 akçe de zâviyenin sair ihtiyaçları (hasır ve yağ) için harcanıyordu (Göğebakan 1999: 81, 85).

Öyle anlaşıyor ki, 17. yüzyılda Şeyh Musa Herdi Zâviyesi'nin vakfiyla ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, vakfa Harput Sancağı'ndan gelirler bağlanmış, zâviyedarlık ve tevliyet görevleri de, "ber vech-i meşruta ve evlâdiyet" şartıyla, Şeyh Musa Herdi evladına bırakılmıştır. Buna göre, Şeyh Musa'nın neslinden olanlar tevliyet ve zâviyedarlık maaşını birlikte ve eşit hisseler halinde tasarruf edeceklerdi.

1661'de bu vakfın başlıca gelir kaynağını Zeyve köyünün vergi gelirleri oluşturuyordu. O zamanlar "Şeyh Musa Herdi" adıyla da bilinen (HŞS, nr. 382: 161/1) bu köy, Katar Hanı, Zeyve Yalakı, Medescan Deresi, dut ağacı ve Manastır Kubbesi olarak adlandırılan mevkiler arasında yer alıyordu ve köyün aşar vergisi ile sair vergileri Şeyh Musa Herdi Zâviyesi vakfına bağlanmıştı (Aksın 1990: 318).

Burada bahsedilen Katar Hanı, bugün Katır Hanı olarak bilinmekte ve harabesi zâviyenin hemen yakınında bulunan Kızıluşağı köyünün sınırları içerisinde yer almaktadır. 1876 tarihli bir başka belgede ise Kızıluşağı, Dodikan (Beşbölük), Simikân (İçlikaval) ve Güluşağı adlı mezarlar, Şeyh Musa Herdi vakfı olarak gösterilmiştir (BOA, EV-MH, 1901/32). Nitekim, bugün de bu yerleşmelerin bulunduğu coğrafi alan, yöre halkı arasında Zeyve (Zâviye) adıyla bilinmektedir.

20 Buna tekyenişin şeyh veya postnişin şeyh de deniyordu (Özdemir 1994: 287).

21 Bunlar, Şeyh Yusuf, Şeyh Hasan oğlu Şeyh Cihan, Şeyh Davud oğlu Şeyh Hasan, Kerem Mehmed oğlu Şeyh Osman, Şeyh Hüseyin oğlu Şeyh Davud ve Şeyh Affan oğlu Şeyh Hasan adlı kimselerdi (BOA, TD, nr. 64: 633).

22 Asıl metinde s. 90.

23 Yine Zeyve bölgesinde Şeyhan adıyla kurulmuş başka bir yerleşim yeri daha mevcuttur. Fakat burası bugün Baskil'in Akuşağı köyüne bağlı bir mezradır ve Konak yeni adını taşımaktadır.

1653'te zâviyenin şeyhi, Zeyvêde oturan *Derviş Hasan* adında biriydi (HŞS, nr. 324: 230/4). 1691'de söz konusu zâviyenin meşihatı ile alemdar ve çırakdarlığı²⁴ "evlâdın ve şurûtun üzere" *Şeyh İlyas* ve oğlu *Şeyh Mehmed*'in tasarruflarında olup Eylül 1691'de beratları yenilenmiştir²⁵. Bunlar hem *Şeyh Musa Herdi* hem de *Hacı Hasan Baba* zâviyelerinin yönetimini ellerinde bulunduruyorlardı. Fakat bu tarihten kısa bir süre sonra her iki zâviyenin yönetimi birbirinden ayrılmıştır. Nitekim, Mayıs 1692'de *Abbas* adlı birinden boşalan *Hacı Hasan Baba Zâviyesi*'nin zâviyedarlığı *Seyyid Bekir*'e verilmiştir (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 185).

1693'te tekkenişin olan *Şeyh Musa* ve *Mehmed* vefat ettiklerinden onların yerine *Hüseyin* adlı iki şahıs ile *Hızır*, *Mehdi*, *Yusuf*, *Şaban* ve *Mustafa* adlı şahıslar, Harput Kadısı *Mehmed*'in arzıyla, aynı yılın Aralık ayı içinde tayin edilmişlerdir (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 189). Dolayısıyla, zâviyenin yönetimi, gelirini ortaklaşa tasarruf etmek üzere, toplam olarak 7 kişiye tevcih edilmiştir.

Şeyh Musa Herdi soyundan olanlar, zâviyede herhangi bir görevi üstlenmemiş dahi olsalar, seyyid olmalarından dolayı, avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye²⁶ veya tekâlif-i şakka olarak nitelendirilen bir takım vergilerden muâf tutuluyorlardı. Bir taraftan bu muâfiyetliğin cazibesi, diğer taraftan da belirli bir ücret karşılığı yürütülen vakfın tevliyet ve zâviyenin de meşihatlık vazifesi sebebiyle, zaman zaman şeyh evladından oldukları iddiasıyla, yeni talipler ortaya çıkıyor ve devletin kurumları nezdinde hak arayışında bulunuyorlardı. Mesela, 1724'te Harput'a tabi *Nermikân* oymağından olan çok sayıda seyyid²⁷, *Şeyh Musa Herdi* evladından oldukları iddiasıyla ve ellerindeki şecere kayıtlarıyla birlikte, Harput'ta Kadı *Ahmed Efendi*'nin huzuruna çıkmışlar ve bu durumlarını da ispat etmişlerdir. Harput Kadısı'nın bu olayı Osmanlı Hükümeti'ne bildirmesinden sonra, seyyid olduklarına hükmedilerek, bunlar tekâlif-i şakka olarak nitelendirilen vergilerden muaf tutulmuşlardır (HŞS, nr. 396: 168/3). Daha sonra, Malatya'nın Arguvan ilçesinde yerleşen bu seyyid grup, yeni adı *Yazıbaşı* (Narmikan) olan köyün de kurucuları olmuşlardır²⁸.

1805 yılından önce, *Mehmed oğlu Şeyh Osman* ile *Şeyh Ömer oğlu Mehmed* adlı şahıslar, *Şeyh Musa Herdi Zâviyesi*'nin zâviyedarlık ve vakfının da tevliyetine mutasarrıf idiler. Fakat söz konusu tarihte *Yusuf* (Koyun oğlu²⁹) adında biri, bu görevleri onlardan alarak kendi üzerine berat ettirmiştir. Olayın hükümete intikal ettirilmesinden sonra, *Yusuf* adlı şahıs kendisinin evlad-ı vâkıftan olduğunu, *Osman* ve *Mehmed* adlı şahısların ise tevli-

24 *Meşihat* : şeyhlik; *alemдар*: alamet, nişan, bayrak veya sancak taşıyan; *çırakdar* veya *çırağdar*: çırağ denilen fitil, kandil veya mum gibi aydınlatıcıları yakan görevli.

25 "Harput'da *Şeyh Musa Herdi* ve *Şeyh Hasan Zâviyeleri*'nin meşihatı ve 'alemдар ve çırağdarlığı evlâdın ve şurûtun üzere *Şeyh İlyas* ve oğlu *Şeyh Mehmed* mutasarrıf olub tecdid ricâsına inâyet. Zilhicce 1102" VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 185).

26 Önceleri sefer ve savaş gibi olağan dışı masrafların karşılanması amacıyla alınan bu çeşit vergiler, 17. yüzyıldan itibaren artık düzenli olarak alınan vergilerden biri haline gelmiştir. Avarız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye vergisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sahillioğlu 1991: 108-109; Darling 1996

27 Bunlar, *es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Cafer*, *es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Hasan*, *es-Seyyid Muhammed bin es-Seyyid Hasan*, *es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Hasan*, *es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Zulfikar*, *es-Seyyid Muhammed bin es-Seyyid Muhammed bin es-Seyyid Hasan*, *es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyid Zulfikar*, *es-Seyyid Abbas bin es-Seyyid Cafer* ve *es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Muhammed* adlı şahıslardı (HŞS, nr. 396: 168/3).

28 *Şeyh Musa Herdi* soyundan olan kimseler tarafından kurulan bu köyde, 1965 nüfus sayımına göre, 1279 kişi yaşıyordu. Burası çevre köylere göre, nüfus bakımından oldukça kalabalık bir yerleşim birimiydi. Bkz. *Malatya İl Yıllığı*/1967: 24.

29 Koyunoğulları, Zeyve aşireti kollarından biri olup, Malatya ve Keban taraflarında yerleşmişlerdir. Bkz. HŞS, nr. 391: 42.

yet ve zâviyedarlığı haksız olarak tasarruf ettiklerini söyleyerek kendisini savunmuştur. Neticede, Şeyhan köyünden Hasan, Dodikân köyünden Ömer ve Halesan köyünden de Mehmed adlı şahısların şahitlikleriyle, tevliyet ve zâviyedarlığın Şeyh Musa evladından olan Şeyh Osman ve Şeyh Mehmed adlı şahısların üzerinde kalmasına karar verilmiş ve bu hususa dair, 24 Mayıs 1809'da, Harput kadısına hitaben bir hüküm de yazılmıştır (VGMA, Evkaf Defteri, nr. 274: 96).

1818 yılından önce *es-Seyyid Şeyh Mehmed*'in oğulları olan *es-Seyyid Şeyh Osman* ile *es-Seyyid Şeyh Ömer* adlı kardeşler, beratla vakfın tevliyet görevini ve bundan doğan maaşı "evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere" yani ortaklaşa olarak ve eşit hisseler halinde tasarruf ediyorlardı. Fakat söz konusu tarihte *Ebubekir oğlu es-Seyyid Osman* adlı biri, bazı kimselere istinaden, kendisinin evlâd-ı vâkıftan olduğunu, Şeyh Osman ve Şeyh Ömer'in ise evlâd-ı vâkıftan olmadığını iddia ederek, vakfın tevliyetini beratla üzerine yaptırmıştır. Bunun üzerine, mağdurlardan Şeyh Osman ilgili makamlara şikâyetle bulunmuş, yapılan tahkikat sırasında da daha önce tevliyet vazifesinin yarısına mutasarrıf olan *es-Seyyid Şeyh Ömer*'in evlat bırakmadan vefat ettiği anlaşılmıştır. Bu sebeple, onun yani Şeyh Ömer'in yarı hissesi de, şahitlerin beyanıyla evlâd-ı vâkıftan olduğuna kanaat getirilen *es-Seyyid Şeyh Mehmed oğlu es-Seyyid Şeyh Osman*'a tevcih edilmiştir (Aksın: 1990: 317-319)³⁰.

II. Mahmut döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'nin kurulmasıyla³¹ birlikte, Şeyh Musa Herdi Vakfı da bu nezarete bağlanmıştır. Evkaf Nezaretî'nin kurulmasından sonraki kayıtlarda, Şeyh Musa Herdi'den artık *Şeyh Musa Hervi* olarak söz edilmektedir ki, bu durum muhtemelen ismin bu zamandaki telaffuz farklılığından kaynaklanmıştır. Nitekim, bugün de şeyhin türbesi yöre halkı arasında *Musa Havrani* olarak bilinmektedir.

Öte yandan, yukarıda bahsi geçen ve Malatya sakinlerinden olan Koyun oğlu Yusuf'un Şeyh Musa Herdi Zâviyesi'nin yönetimini ele geçirmek için yaptığı teşebbüs sonrasında, *es-Seyyid Şeyh Hacı Osman*'ın da evlâd-ı vâkıftan olmadığı anlaşılmıştır. Zira, tevliyet ve zâviyedarlık daha önce Harput sakinlerinden *Hanoğlu Osman bin Mehmed*'in tasarrufunda iken, Şeyh Hacı Osman bir yolunu bularak üzerine berat ettirmiştir. Olayın İstanbul'a intikal ettirilmesinden ve resmî kayıtlarda yapılan incelemelerden sonra, esasen hem Şeyh Hacı Osman'ın hem de Hanoğlu Osman'ın evlâd-ı vâkıftan olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda, yıllık geliri 6-7 bin kuruşa ulaşan bu vakfın geliri ya Şeyh Hacı Osman'a terk edilecek ya da Evkaf-ı Hümayun Hazinesi tarafından zapt edilecekti (BOA, EV.THR, 49/66; BOA, EV.THR, 50/80; HŞS, nr. 218: 80).

Neticede, 19 Nisan 1836'da Sivas ve ilhaken Rakka ve Diyarbakır valisi ve Maden-i Hümayun Emmini olan *Vezir Mehmed Reşid Paşa*'ya ve Harput naibine hitaben yazılan fermanla, vakıf hasılatının Evkaf-ı Hümayun tarafından zabtı uygun görülmüş ise de, vakfedenin şartı gereği, bu hayrâtın gelip gidenlerin yemek ve sair ihtiyaçlarını karşıla-

30 Tevcih kaydının yer aldığı belgede *es-Seyyid Osman bin es-Seyyid eş-Şeyh Ebubekir*'in 1234 (1818-1819) tarihinde tevliyeti üzerine berat ettirdiği ifade edilmektedir. Fakat bir başka belgede tevliyet ve zâviyedarlığın ona 28 Şevval 1231 (21 Eylül 1816) tarihinde verildiği kayıtlıdır (bkz. BOA, EV.MKT.CHT, 210/4) ki, doğrusu da budur. Çünkü, Şer'iyye Sicil'i'nde yer alan kayıt 1250 (miladi 1834-1835) yılında, diğer belge ise 1816 yılında kaleme alınmıştır.

31 Bu nezaret, sultanlara ve yakınlarına ait dağınık bir vaziyette bulunan vakıfların tek elden idaresi maksadıyla 1826 yılında kurulmuştur (Öztürk: 1995: 521).

maya devam etmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Böylece, vakfın ve zâviyenin yönetimi, şartlı olarak, yine Şeyh Osman'a bırakılmıştır. Buna göre, zâviyenin imar ve ihyasından başka, vâkıfın şartlarını icrada Şeyh Osman'ın herhangi bir kusuru görülürse, tevliyet ve zâviyedarlık görevi ondan alınacak ve vakfın gelirleri de Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne aktarılacaktı (Aksın 1990: 215-216).

Öyle anlaşıyor ki, Şeyh Musa Herdi Zâviyesi aynı zamanda vakit namazları ile sair namazların kılındığı bir cami özelliğini de taşıyordu (BOA, C.EV, 7792). Başka bir ifadeyle, burası hem zâviye hem de cami olarak kullanılıyordu. Fakat Şeyh Musa Herdi Zâviyesi Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde yaygın olarak görülen "zâviye-cami" veya diğer adıyla "zâviyeli cami"lerden³² farklı olarak, kubbe ve hücreleri olmayan sade bir yapıydı.

Cami özelliği taşımasından dolayı zâviyede imam ve hatip olarak görev yapan biri de bulunuyordu. Bu vazifeyi ifa edenlerin de yine Şeyh Musa Herdi soyundan olması gerekiyordu. Nitekim 1691'de caminin imam ve hatibi Hüseyn adında biriydi. Fakat bu kişinin görevini terk etmesi sebebiyle aynı yılın Eylül ayında Harput Kadısı İsa'nın arzıyla yerine günlük bir akçe maaşla İlyas Halife adında başka biri tayin edilmiştir³³. 1776'da ise tekke caminin imam ve hatipliği yine aynı maaşla Mehmed oğlu Yusuf'a verilmiştir (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1158: 201).

19. yüzyıla gelindiğinde imamet ve hitabetin artık farklı kişilere tevcih edildiğini görmekteyiz³⁴. Bu bağlamda, günlük yarım akçe vazife ile imamet cihetine³⁵ mutasarrıf olan Musa bin İdris evlat bırakmadan vefat ettiğinden, Harput Naibi es-Seyyid el-Hac Mehmed Arif Vehbi Efendi'nin arzıyla, bu görev, "bilâ kusûr edâ-yı hizmet etmek ve terk-i vazîfe eder ise ref'inden âhere verilmek şartıyla" es-Seyyid Abdülhamid Halife'ye tevcih edilmiştir (BOA, EV.MH, 22/34)³⁶. Bir müddet sonra imamet beratını kaybeden es-Seyyid Abdülhamid, yenisini alabilmek için 1837 yılı Mayıs ayı içerisinde ve ilgili makamlar nezdinde tekrar müracaatta bulunmuş ve neticede mazereti kabul edilerek beratı yenilenmiştir³⁷. Fakat çok geçmeden, 13 Ocak 1838 tarihinde, imamet vazifesi bu defa Osman oğlu Mahmud Efendi adlı başka birine verilmiştir (BOA, EV.MH, 2527/74).

19. yüzyılda hitabet vazifesine de bir takım atamaların yapıldığını takip edebilmekteyiz. Hatta bu hususta bazı haksız uygulamaların ortaya çıktığına da şahit olmaktadır. Bu bağlamda, daha önce hitabet vazifesini icra eden es-Seyyid Mahmud Ahmed Halife'nin vefat ettiği gerekçesiyle, bu görev, 1836'da Harput Naibi es-Seyyid el-Hac Mehmed Arif Vehbi Efendi'nin arzıyla, erbab-ı istihkakdan olan Seyyid Seyfullah Halife'ye verilmiştir (BOA,

32 Zâviyeli camiler ve bunların mimari tarzları ile sosyal fonksiyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice 1963: 3-57.

33 "Harput'a tâbi' Musa Herdi tekye câmi'inde bir akçe ile imâm ve hatib Hüseyn terk-i hizmet itmekle yerine İlyas Halife mahaldir deyü kâdısı İsa'arzıyla buyuruldu. 1102 Zilhicce" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 185).

34 İmamet ve hitabet maaşı önceden bir akçe iken, bu iki görevin ayrı kişilere tevcih edilmesiyle birlikte, artık her birine günlük yarım (nim) akçe verilmiştir.

35 Müderrislik, hatiplik, imamlık, kayıymlık ve mütevellilik gibi vakıf müesseselerine ait görevlere "cihet", bunlara vakfın gelirinden verilen maaş ve tahsisatlara da "vazife" denir (Akgündüz 1988: 263, 268).

36 Bu belgede herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Fakat Harput kadısı olarak bahsedilen Mehmed Arif Vehbi Efendi'nin 1836'da bu görevde olduğunu biliyoruz (bkz. BOA, EV.THR, 15). Dolayısıyla bu atamanın 1836'dan önce olduğu açıktır.

37 "Harput kazasında vâkı' Şeyh Musa Herdi Câmi'-i Şerifinde vazife-i mu'ayyene ile imâmet ciheti mutasarrıfı Seyyid Abdülhamid Halife elinde olan beratı kazâen zâyî' itmiş olduğundan bahisle yedine zâyî'den ve müceddeden bir kıra' berat-ı şerif i'tâsını kazâ-i mezbûre nâibi..." (BOA, C.EV, 7792).

HAT, 1600/14). Fakat bir müddet sonra Ahmed Halife'nin ölmediği ve bir çeşit hile yoluna gidilerek böyle bir atamanın yaptırıldığı anlaşılmıştır. Nitekim, Osman oğlu es-Seyyid Mahmud Ahmed Halife, vakfın mütevellisinden hakkı olan vazifesini yani maaşını talep ettiğinde, bu vazifenin es-Seyyid Seyfullah Halife'nin üzerinde olduğu cevabını almıştır. Olayın şikâyetle konu olması üzerine yapılan inceleme sonucunda, bu vazifenin 1824'te *Osman oğlu es-Seyyid Ahmed*'in uhdesinde iken, onun mahlulünden 1836 yılında Harput naibi bulunan *es-Seyyid el-Hac Arif Vehbi Efendi*'nin arzıyla es-Seyyid Seyfullah'a tevcih olunduğu ve beratının da *Sultan Abdülmecid*'in tahta çıkmasından (1839) sonra yenilendiği anlaşılmıştır. Bu meselenin çözümü, hükümet tarafından, Harput mahkemesine havale edilmiş ve bir imtihan düzenlenerek hangisi daha ehil ise bu vazifenin ona verilmesi istenmiştir. Yapılan imtihan sonucunda da hitabet görevine Mahmud Ahmed Halife'nin daha uygun olduğu kanaatine varılmış ve bu vazife padişah fermanıyla adı geçen Seyfullah'tan alınarak Mahmud Ahmed Halife'ye tevcih edilmiştir (BOA, EV.MH, 181/137). Ayrıca, bu hususa ve kendisine berat verilmesine dair 10 Ocak 1848 tarihinde bir i'lam da yazılmıştır (BOA, EV.THR, 15). Fakat kısa bir müddet sonra Seyfullah Halife'nin yeniden hitabet vazifesine atandığını görmekteyiz. Bu zamanda vakfın mütevellisi ise *Hacı Osman* adında biriydi (Yılmazçelik: 1987: 195-196).

Hitabet vazifesi 14 Kasım 1848'de tekrar *Osman oğlu Mahmud Ahmed Efendi*'ye verilmiştir. Mahmud Ahmed Efendi 13 Ocak 1838 tarihinden beri imamet vazifesini de tasarruf etmekteydi (BOA, EV.MKT.CHT, 774/62).

Böylece bu tarihten itibaren hem imamet hem de hitabet vazifesi, önceden olduğu gibi, yine bir şahsın uhdesinde toplanmıştır.

1897 yılında günlük yarım akçe maaşla hitabet görevini ifa etmekte olan ve aynı zamanda Harput'ta Nakibü'l-eşraf kaymakamlığı görevini elinde bulunduran *Şeyh Osman oğlu Mahmud Efendi* vefat etmiştir. Mahmud Efendi'nin *Fehmi* ve *Ahmed* adında iki oğlu vardı. Bunlardan Ahmed Efendi evlat bırakmadan vefat etmiş, Fehmi Efendi ise göreve talip olmayarak kendi rızasıyla amcası ve aynı zamanda Harput'taki Nakibü'l-eşraf kaymakamı olan *Mehmed Emin Efendi*'ye terk etmiştir. Bu göreve atanması karşılığında, Mehmed Efendi'den, ilgili kurum tarafından 131 kuruş cihat harcı ve 20 kuruş da berat varacağı için olmak üzere, toplam olarak 151 kuruş ücret alınmıştır. Ayrıca, Mehmed Efendi'den askerlikle ilgisinin bulunmadığına dair bir belge de istenmiş, bu belge Harput'taki Redif Taburu'nun 52. Alayı tarafından kendisine verilmiştir (BOA, EV.MKT.CHT, 774/37).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasından sonra vakıf mütevellileri tarafından vakfın yıllık gelir ve giderlerini gösteren muhasebeler de hazırlanmıştır. Bu bağlamda, vakfın mütevellisi olan el-Hac Osman Efendi, 1857 yılında Şeyh Musa Herdi Zâviyesi vakfının yıllık hasılatını yani arazi öşrünü 7619 kuruş olarak beyan etmiştir. Bu miktar, 166 kile buğdayın karşılığı olan 4316 kuruş ve 108 kile arpanın karşılığı olan 2808 kuruş ile nakit olarak alınan 495 kuruştan oluşuyordu (BOA, EV.MH, 1111/81). Hacı Osman'dan sonra tevliyet vazifesine getirilen *es-Seyyid Mahmud Efendi* de vakfın 1864 yılı hasılatını 11431 kuruş ve 5 para olarak göstermiştir (BOA, EV.MH, 1295/39).

Bu tarihten sonra tevliyet ve zâviyedarlık maaşına birlikte yani ortaklaşa mutasarrıf olan *Mahmud Efendi* ile *Mehmed Efendi* adlı şahıslar, vakfın 1868 yılı gelirini 7771 kuruş, 1869 yılı gelirini 8472 kuruş, 1870 yılı gelirini de 7528 kuruş olarak beyan etmişlerdir. Buna göre, vakfın 3 yıllık toplam geliri 23771 kuruş olmakta ve bunun tamamı muhtelif giderler için harcanmaktaydı (BOA, EV.MH, 1614/1; Ek-8) Söz konusu şahıslar, vakfın 1871 yılı varidatını ise 6390 kuruş olarak göstermişlerdir. Bu gelirin, 1600 kuruşu mutfak masrafı, 1796 kuruş ve 10 parası mütevellî ve zâviyedarlık cihetinin yarısına mutasarrıf olan Mahmud Efendi'nin hissesi, 1796 kuruş ve 10 parası mütevellî ve zâviyedarlık cihetinin diğer yarısına mutasarrıf olan Mehmed Efendi'nin hissesi için kullanılmış, kalan 1197 kuruş ve 20 para da sair masraflar için harcanmıştır (BOA, EV.MH, 1614/83).

Mahmud Efendi ile Mehmed Efendi, 1876 yılı toplam gelir ve giderlerini 5900 kuruş olarak beyan etmişlerdir. Yapılan beyandan anlaşıldığına göre, vakfın geliri, Zeyve Nahiyesi'ne bağlı olan ve o devirde arazi öşürleri vakıf tarafından toplanan *Kızıluşağı*, *Do-dikân*, *Simikân* ve *Gülüşağı* adlı mezralardan sağlanmıştır. Bu zamanda mütevellîlerin her birine yıllık olarak 1275 kuruş maaş ödenmiştir (BOA, EV.MH, 1901/32). Yine Mahmud ve Mehmed efendiler, 1877 yılı toplam gelir ve giderlerini de 6373 kuruş olarak ifade etmişlerdir. Bu zamanda söz konusu şahısların yıllık maaşları ise 1452'şer kuruştur (BOA, EV.MH, 1926/58).

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, vakfın yıllık gelir ve giderleri, o yılın zirâî üretim hacmine göre değişiyordu. Şayet gelir ve giderlerin beyanında herhangi bir usulsüzlük yapılmamış ise, bu artış ve azalışlarda mevsim şartlarının etkili olduğu söylenebilir.

Şeyh Musa Herdi Zâviyesi, 1925 yılında çıkarılan "Tekke ve Zâviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlar ile Bazı Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun"la zâviye vasfını kaybetmiş ve sadece bir cami olarak hizmet görmeye devam etmiştir. Nitekim, halen de Akdemir köyü camisi olarak kullanılmaktadır. Cami sonradan betonla sıvanmış ve yanına bir de minare ilave edilmiştir (bkz. Ek-9). Şeyhin medfun bulunduğu türbe ise caminin güney tarafında ayrı bir bina olarak inşa edilmiştir. Mezarın hemen karşısında yer alan türbe duvarında, aydınlatmayı sağlayan üç küçük pencere ile ziyaretçilerin namaz kılıp dua etmeleri için yapılmış bir mihrap yer almaktadır (bkz. Ek-11). Ayrıca, türbenin yakınında adak kesim yerleri ile ortası delik olan eski bir dilek taşı da bulunmaktadır (bkz. Ek-12)³⁸.

2. Şeyh Hacı Hasan Baba Zâviyesi

Bu zâviye, Baskil ilçesinin *Doğancık* (*Meluluşağı*) köyü sınırları içerisinde ve Hasan Dağı'na yakın düzlük bir alanda kurulmuştur. Şeyh Musa Herdi Zâviyesi'nde olduğu gibi, burası da 1925 yılından itibaren zâviye vasfını kaybedince, sadece köyün camisi olarak hizmet vermeye devam etmiş, sonradan yanına bir de minare ilave edilmiştir (bkz. Ek-13).

³⁸ Bugün bir kısım yöre halkı türbeyi ziyaret edip dileklerinin kabulü için dualar etmekte, özellikle de kırkı henüz çıkmamış hasta bebeklerine giydirdikleri bir elbiseyi taşın ortasındaki delikten geçirmek suretiyle bebeklerinin sağlığına kavuşacağına inanmaktadırlar.

Şeyh Hacı Hasan Baba Zâviyesi, Arapgir-Keban istikametinden gelip Altıyaka ve Hacımustafa köylerinden Doğancık'a, buradan da bir taraftan Harput'a, diğer taraftan ise Malatya'ya kadar uzanan kavşak bir noktada kurulmuştur (bkz. Harita-1). Osmanlı döneminde Baskil kasabası henüz mevcut olmadığı için, Malatya istikametinden gelen yolcular, Hacı Hasan Baba Zaviyesi'nin de bulunduğu Doğancık köyü civarından geçerek Harput'a giderlerdi. Dolayısıyla, buradaki zâviyede hem tarikat mensubu dervişlerin manevi ihtiyaçları karşılanıyor hem de vakıf arazilerden sağlanan gelirleri sayesinde yolu buradan geçen insanların barınma, yiyecek ve içecek gibi zaruri ihtiyaçları karşılanıyordu.

16. yüzyıl arşiv belgelerinde Şeyh Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nden bahsedilmediğine göre, vakfı bu tarihten sonra (muhtemelen 17. yüzyılın sonlarında) kurulmuş olmalıdır. Vakıf kurucusunun şartı gereği, zâviyenin zâviyedarlığı ve vakfın tevliyeti ile meşihat, alemdarlık, türbedârlık ve çırakdarlığı Hacı Hasan Baba neslinden olan mirasçılara "ber vech-i meşrûta" ve "ber vech-i iştirâk", yani satılmamak ve ortak tasarruf etmek üzere bırakılmıştır (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1094:225; VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084: 39). Bu şekilde vakfın mahsûlünü beraber ele geçiren şeyhler, nöbetle, zâviyeye gelen misafirleri ağırlarlardı. Zira, misafiri konuk etmek bütün zâviyelerin en önemli vazifelerindendi (Faroqhi 1975: 207).

Adına bir zâviye kurulmuş olan Şeyh Hacı Hasan Baba'nın kimliği hakkında ne yazık ki pek fazla bilgiye sahip değiliz. Osmanlı resmi belgelerinde ondan *kutbü'l-ârifîn*³⁹ olarak bahsedildiğine göre, seyyid oluşunun yanı sıra, Harput ve çevresinde ilmiyle de tanınan birisiydi. Hangi yılda ve ne amaçla hazırlandığı belli olmayan, fakat Osmanlı döneminde (muhtemelen 17. yüzyılda) kaleme alındığı anlaşılan ve oldukça yıpranmış halde bulunan bir belgede (Bkz. Ek-6), Şeyh Hacı Hasan Baba, Şeyh Musa Herdi'nin neslinden Şeyh Davud'un oğlu olarak gösterilmiştir⁴⁰. Esasen Şeyh Yusuf'un şeceresini yansıtan bu belgede, Şeyh Yusuf'tan Şeyh Musa Herdi'ye kadar uzanan ve bu arada Hacı Hasan Baba'yı da içine alan silsile şu şekilde gösterilmiştir:

Şeyh Yusuf bin Şeyh Musa
 Şeyh Musa bin Şeyh Hasan
 Şeyh Hasan bin Şeyh Pop⁴¹ ()
 Şeyh Pop bin Şeyh Mahmud
 Şeyh Mahmud bin Şeyh Halil
 Şeyh Halil bin Şeyh Davud
 Şeyh Davud bin Şeyh Hacı Hasan Baba
 Şeyh Hacı Hasan Baba bin Şeyh Davud
 Şeyh Davud bin Şeyh Hıdır bin Şeyh Ali
 Şeyh Ali bin Musa Hervi⁴².

39 Bkz. Ek-4: Sultan I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Şevval 1188 Tarihli Berat.

40 1518 tarihli Harput Sancağı Tahrir Defteri'nde yer alan nüfus kaydından anlaşıldığına göre, bu zamanda Zeyve köyünde oturanlardan biri de Şeyh Davud'un oğlu Şeyh Hasan'dır (bkz. BOA, TD, nr. 64: 633). Burada bahsedilen Şeyh Hasan, daha sonra adına zâviye ve vakıf kurulmuş olan Şeyh Hacı Hasan Baba olabilir. Şayet öyle ise, Şeyh Hasan'ın 1518'de henüz hayatta olduğunu söyleyebiliriz. Fakat sadece bu belgeye bakarak bu konuda kesin bir şey söylemek de mümkün değildir.

41 Bu isim oldukça ilginç olmakla birlikte, belgede açıkça bu şekilde yazılmıştır. Şahsın lakabı olabileceği gibi, yazım hatası yapılmış olması da muhtemeldir.

42 Bkz. Ek-6.

Bu şecere kaydından anlaşıldığı kadarıyla, bahse konu olan bu belge Şeyh Yusuf'un hayatında olduğu bir zamanda hazırlanmıştır. Osmanlı resmî belgelerinden adını tespit edebildiğimiz ilk müstakil zâviye şeyhi ise 1691'de görevinin başında bulunan Şeyh İlyas ile oğlu Şeyh Mehmed adlı şahıslardır. Bunlar şecere kaydında yer almadıklarına göre, söz konusu belge 1690 yılından önce hazırlanmış olmalıdır. Fakat kesin bir tarih vermek de mümkün değildir. Bu belgenin Osmanlı Sultanı Orhan Gazi döneminde hazırlandığı rivayet edilmekte ise de bu rivayet kesinlikle doğruyu yansıtmamaktadır⁴³. Çünkü, Osmanlılar'ın Harput ve çevresini kendi yönetimleri altına almaları ancak 1516 yılında mümkün olabilmıştır. Yukarıda da ifade olunduğu üzere, 16. yüzyıl Osmanlı belgelerinde Hacı Hasan Baba vakfından bahsedilmemesi, bu vakfın 17. yüzyılda kurulduğu izlenimini vermektedir. Fakat vakfiyesi mevcut olmadığı⁴⁴ için bu hususta, tahminlerin ötesinde, kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir.

17. yüzyılın sonlarına kadar Şeyh Musa Herdi ile Şeyh Hasan zâviyeleri aynı şahıs veya şahıslar tarafından idare olunmaktaydı. Zira, her iki zâviyenin meşihat, alemdâr ve çırakdarlığını "evlâdın ve şurûtun üzere" ellerinde bulunduran Şeyh İlyas ile oğlu Şeyh Mehmed Ağustos 1691 tarihinde beratlarını yenilemişlerdir⁴⁵.

Öyle anlaşıyor ki, bundan kısa bir müddet sonra Şeyh Musa Herdi ve Şeyh Hacı Hasan Baba zâviyelerinin yönetimi birbirinden ayrılmıştır. İsmi tespit edebildiğimiz ilk müstakil zâviye şeyhi ise Abbas adında biri olup, ondan boşalan zâviyedârlık vazifesi Mayıs 1692'de Seyyid Bekir'e verilmiştir⁴⁶.

Bu iki zâviye yönetiminin hangi sebepten dolayı birbirinden ayrıldığını bugünkü verilerle kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Gelirin paylaşımından kaynaklanan sorunlardan dolayı böyle bir yola başvurulmuş olunacağı gibi, bir kısım aile fertlerinin farklı bir tarikata intisap etmek istemelerinden de kaynaklanmış olabilir. Zira, buna dair bazı işaretler de vardır. Mesela, 1774 yılında gerçekleşen bir müteveli tayini Hacı Bektaş-ı Veli Şeyhi Abdüllatif'in arzıyla olmuştur (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084: 39)⁴⁷. Suraiya Faroqhi'nin tespit ettiği Bektaşî tekkeleri arasında Harput Sancağı'nda herhangi bir tekke veya zâviyenin adı yer almamakla⁴⁸ birlikte, kendi tarikatından olmayan bir zâviye vakfının yönetimine müteveli tayini için Bektaşî şeyhinin arzda bulunması da normal karşılanabilecek bir durum değildir. Bu durumda, Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin 1826 yılına kadar Bektaşî⁴⁹ tarikatına bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

43 Hacı Hasan Baba'nın Türkler'in Anadolu'yu fethinden çok önce burada medfun olduğu ve Harput'ta türbesi bulunan ilk İslam fatihlerinden Arap Baba ile akrabalığının bulunduğu yönündeki inanışlar da kesinlikle doğru değildir. Hacı Hasan Baba'nın kimliği konusundaki muhtelif rivayetler için bkz. Aydoğmuş: 2009: 251.

44 1848 tarihinde Şeyh Musa bin Yusuf ile Şeyh Hasan bin İsmail adlı şahıslar vakfın tevliyyetine atanabilmek için evlâd-ı vakıftan oldukları iddiasıyla ilgili makamlar nezdinde girişimde bulunmuşlardır. Bu sırada oluşan bir şüphenin giderilmesi için İstanbul'daki vakıf kayıtları incelenmiş, fakat Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin vakfiyesine bir türlü ulaşılamamıştır (BOA, C.EV, 712).

45 "Harput'da Şeyh Musa Herdi ve Şeyh Hasan zâviyelerin(in) meşihati ve 'alemdâr ve çırağdarlığı(na) evlâdın ve şurûtun üzere Şeyh İlyas ve oğlu Şeyh Mehmed mutasarrıf olub tecdid ricasına 'inâyet" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 185).

46 "Harput'da Hacı Hasan Baba Zâviyesi zâviyedârı Abbas mahlûlünden Seyyid Bekir'e", (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1098: 185).

47 Ayrıca bkz. I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Şevval 1188 Tarihli Berat (Ek-4).

48 Anadolu'da muhtelif dönemlerde yer alan Bektaşî tekkeleri listesi için bkz. Faroqhi 2003: 197-219.

49 Bektaşilik, 13. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp 15. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli gelenekleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikatır. Bektaşî tarikatı konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ocak 1992: 373-379.

II. Mahmud bu tarihte Yeniçeri ordusunu kaldırıncı onların bağlı olduğu Bektaşî tek-kelerini de kapatma yoluna gitmiştir. Bu sebeple bir kısım Bektaşî tekkeleri takibattan kurtulabilmek için başka tarikatlara bağlanmak zorunda kalmışlardır (Ocak 1992: 374). Nitekim, 19. yüzyılın sonlarında hazırlanan belgelerde Hacı Hasan Baba Zâviyesi artık Kadiri tarikatına bağlı zâviyelerden biri olarak gösterilmiştir⁵⁰. Dolayısıyla, bahse konu olan zâviyenin 1826'dan sonra bu Sünnî tarikata bağlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine aynı coğrafyada bulunan Şeyh Musa Herdi Zâviyesi şeyhi de öteden beri Kadiri tarikatındandır⁵¹.

Hacı Hasan Baba Zâviyesi vakfının tevliyet ve zâviyenin de zâviyedarlık görevi, ortaklaşa tasarruf edilmek üzere, vefat edenin evlatlarına veya yakınlarına bırakıldığı için, 18. yüzyıldan itibaren artık şeyhlerin silsilesini takip etmek tamamen imkânsız hale gelmiştir. Nitekim, Nisan 1731'de zâviyedarlık ve tevliyet görevi aynı aileden olan *Seyyid İbrahim*, *Seyyid Osman*, *Seyyid Hüseyin* ve *Seyyid Mustafa* adlı dört şahsın elinde bulunuyordu⁵².

Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nde "şeyh, alemdâr ve türbedâr" olan Derviş Ali vefat ettiği için Nisan 1731 tarihinde yerine oğlu *Mahmud*'un oğlu, yani torunu olan *Osman* tayin edilmiştir⁵³. Yine aynı tarihte zâviyedar olan *Seyyid Ebubekir*'in vefatı sebebiyle de yeri oğlu *İbrahim Halife*'ye verilmiştir⁵⁴.

Derviş Hızır, *Derviş Hasan* ve *Derviş Ali* adlı şahıslardan boşalan "meşihat, alemdarlık ve ııırakdarlık" vazifesi, ortaklaşa tasarruf etmek üzere, yine evâd-ı vâkıftan olan *Şeyh Allahvirdi*, *Şeyh Yusuf* ve *Şeyh Hüseyin* adlı şahıslara verilmiş, beratları Eylül 1731'de yenilenmiştir (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1094: 225)⁵⁵.

1757 yılından önce yapılan atamalarda tevliyet ve zâviyedarlık görevleri genellikle aynı şahıs veya şahıslara veriliyordu. Fakat bu tarihten itibaren bu iki vazifenin farklı kişilere tevcih edildiğini de görmekteyiz⁵⁶. Nitekim, *Seyyid İbrahim*'in vefatıyla boşalan tevliyet görevi "ber vech-i iştirak" yani ortaklaşa yürütmek üzere, Harput Kadısı Mevlana *İbrahim Efendi*'nin arzıyla, 8 Şubat 1757 tarihinde büyük oğlu *Seyyid Ebubekir Halife* ve birader-zadesi *Seyyid Mehmed Halife*'ye tevcih edilmiştir⁵⁷. Yine *Seyyid İbrahim*'den boşalan zâviyedarlık vazifesi ise 1 Nisan 1757 tarihinde *İbrahim Halife* adlı başka birine verilmiştir⁵⁸.

50 BOA, DH.MKT, 1554/30; 1312 Tarihli Ma'mûratü'l-aziz Vilayet Salnamesi, s. 25

51 Kadiri veya Kadiriye tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Azamat 2001: 131-136.

52 Bunlar, bu tarihte Harput'ta has zabiti makamında olan memurun vakfa ait bazı yerlerin öşür ve resmini, has köylerinden olduğu gerekçesiyle, toplamak istemesi sebebiyle söz konusu zabiti hükûmete şikâyet etmişlerdir. Hükûmet tarafından Harput kadısı ve Diyarbekir mütesellimine hitaben yazılan fermana ise bu müdahalenin önüne geçilmesi istenmiştir. Bkz. Sultan I. Mahmud Tuğralı ve Evasıt-ı Şevval 1143 Tarihli Ferman (Ek-1).

53 "Harput'da Zeyve nâm karyede medfûn Hacı Hasan Baba nâm 'azizin tekyesinde şeyh ve 'alemdâr ve türbedâr olan Derviş Ali fevtinden oğlunun oğlu Osman bin Mahmud'a bâ berât-'âtik tevcih" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1094: 223).

54 "Harput'da Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin zâviyedarı Seyyid Ebubekir fevt olmağla yeri oğlu İbrahim Halife'ye berâtı mücebince 'inâyet buyuruldu" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1094: 223).

55 Ayrıca bkz. I. Mahmud Tuğralı ve Evâil-i Rebiü'l-evvel 1144 Tarihli Berat (Ek-3).

56 Hatırlanacağı üzere, Şeyh Musa Herdi Zâviyesi'nde de imamet ve hitabet vazifeleri bir dönem farklı kişilere tevcih edilmişti.

57 Harput kazâsına tâbi Zeyve nâm karyede medfûn Şeyh Hacı Hasan Baba Zâviyesi'ne vazife-i mu'ayyenesiyle mütevellisi olan es-Seyyid İbrahim fevt olub tevliyet-i mezkûre mahlûlünden sulbi kebîr oğlu es-Seyyid Ebubekir Halife ile birâderzâdesi es-Seyyid Mehmed Halife'ye ber vech-i iştirak tevcih ricâsına kâdısı Mevlânâ es-Seyyid İbrahim Efendi'arz itmeğın mücebince vâkı' ise bin yüz yetmiş senesi Cemâziye'l-evvelinin 18. günü târihiyle tevliyet-i mezkûre iştirak buyuruldu" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1090: 52).

58 Harput kazâsında vâkı' Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin vazife-i mu'ayyenesiyle zâviyedarı olan İbrahim fevt olub yeri hâlî ve mahlûl olmağın yerine diğeri İbrahim Halife mahall ve müstehakdır deyü kendi 'arzi mücebince bin yüz yetmiş senesi Recebü'-şerifin on birinci günü târihiyle merkûm diğeri İbrahim Halife'ye sadaka buyuruldu" (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1090: 53)

Seyyid Ebubekir ve birader-zadesi *Seyyid Mehmed* evlat bırakmadan müteakiben vefat ettiklerinden, bunlardan boşalan tevliyet görevi, *Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi Şeyhi Abdülatif*'in arzıyla, 1774 yılı Haziran-Temmuz aylarında amcazadeleri *Seyyid Mustafa oğlu Seyyid Şeyh Hacı Hasan'a* verilmiştir⁵⁹. Fakat bir müddet sonra, evlattan olmadığı ve haksız olarak üzerine berat ettirdiği gerekçesiyle, bu vazife *Seyyid Hacı Hasan'dan* alınarak, 17 Aralık 1774'te yine *Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi Şeyhi Abdülatif*'in arzıyla, bu defa evlattan olan *Seyyid Mustafa* ile *Seyyid Abbas'a* tevcih edilmiştir (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084: 39)⁶⁰. Yine aynı tarihte evlat bırakmadan vefat eden *Şeyh Allahvirdi*, *Şeyh Yusuf* ve diğer *Şeyh Yusuf* adlı şahıslardan boşalan “meşihat, alemdarlık ve çırakdarlık” vazifesine ise, Harput Naibi es-*Seyyid Bilal*'in arzıyla, evlâd-ı vâkıftan olan *Şeyh Mustafa* atanmıştır⁶¹.

1774'te müteakiben ve evlat bırakmadan vefat eden *Seyyid Ebubekir* ile *Seyyid Mehmed*'den boşalan ve *Seyyid Mustafa* ile *Seyyid Abbas'a* verilen tevliyet görevi, Malatya Naibi *Hacı Halil*'in arzıyla, Nisan 1775 tarihinde tekrar *Seyyid Mustafa oğlu Seyyid Şeyh Hasan'a* bırakılmıştır⁶². Dolayısıyla, *Hacı Hasan*'ın bir müddet sonra yeni bir hileyle tevliyeti tekrar kendi üzerine yaptırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat 1776 yılı sonlarında bu defa Çemişgezek nâibi olan *Abdurrahim*'in arzıyla tevliyet vazifesi tekrar *Şeyh Hasan'dan* alınarak, önceden olduğu gibi, *Seyyid Mustafa* ile *Seyyid Abbas'a* verilmiştir. Bir müddet sonra *Seyyid Abbas*'ın vefatıyla boşalan zaviyedarlık vazifesi de 16 Mart 1777 tarihinde onun torunları olan *Seyyid Mustafa* ile *Seyyid Abbas'a* yine ortaklaşa tasarruf etmeleri şartıyla ve maliye tarafından verilen beratla tevcih edilmiştir. Böylece bunlar hem tevliyet hem de zaviyedarlık vazifesi üzerinde hak sahibi olmuşlardır. Bu sırada *Şeyh Hasan* da boş durmayarak, evlattan olduğu iddiasıyla, askerîden tevliyeti tekrar üzerine berat ettirmiş ise de bir müddet sonra beratı iptal edilerek vazifesi elinden alınmıştır. Nitekim, 20 Mart 1777 tarihinde Kebanmadeni emini ve Harput kadısına hitaben yazılan bir fermenda, tevliyet ve zâviyedârlığın başka başka beratlarla *Seyyid Mustafa* ile *Seyyid Abbas*'ın üzerinde olduğu hatırlatılarak, başkalarının dışarıdan müdahale etmesine izin verilmemesi istenmiştir⁶³.

Öyle anlaşıyor ki, 18. yüzyılın ikinci yarısında berat tevcihatı hem maliye hem de askeriye tarafından yapılmaktaydı. Bu iki başlılık ise tevliyet ve zâviyedârlık vazifelerinin verilmesinde, bu tür istismarların yaşanmasına fırsat sağlamaktaydı.

59 “Harput’da Zeyve nâm karyede Hacı Hasan Baba Zâviyesi’nin bâ mu’ayyene mütevellisi olan *Seyyid Ebubekir* ve birâderzâdesi *Seyyid Mehmed* bilâ veled fevt mahlûlünden amcazâdeleri *Seyyid Şeyh Hacı Hasan bin Seyyid Mustafa’ya* Hacı Bektaş Şeyhi Abdülatif’arzıyla tevcih buyuruldu (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084: 39).

60 Ayrıca bkz. I. Abdülhamid tuğralı ve 10 Şevval 1188 tarihli berat (Ek-4).

61 “Harput’da Zeyve nâhiyesinde Hacı Hasan Baba Zâviyesi’nin ber vech-i meşrûta şeyhi ve ‘alemdârı ve çırağdarı olan *Şeyh Allahvirdi* ve *Şeyh Yusuf* ve *Şeyh Yusuf* bilâ veled fevt mahlûlünden evlâd-ı vâkıfdan *Şeyh Mustafa’ya* nâibi *Seyyid Bilal*’arzıyla tevcih buyuruldu” (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084: 40).

62 “Harput’da Zeyve nâm karyede Hacı Hasan Zâviyesi’nin bâ mu’ayyene mütevellisi olan *Seyyid Ebubekir* ve *Seyyid Mehmed* müteâkiben fevt olduklarından mahlûllerinden evlâddan *Seyyid Şeyh Hasan bin Seyyid Mustafa’ya* tevcih olunub mutasarrıflariken ecânibden *Seyyid Mustafa* ve *Seyyid Abbas bin Allahvirdi* gadr itmeleriyle ref’lerinden sâhib-i evveli merkûma Malatya Nâibi *Hacı Halil*’in ‘arzıyla tevcih buyuruldu” (VGMA, Hurufat Defteri, nr. 1084:39).

63 Kebanmadeni emini ve Harput kadısına hitaben yazılan 10 Safer 1191 tarihli ve Sultan I. Abdülhamid tuğralı ferman (bkz. Ek-2).

Zâviyedarlık maaşının yarısına mutasarrıf olan Seyyid Abbas'ın vefatından sonra vazifesi oğlu Seyyid Ebubekir'e verilmiştir. Seyyid Ebubekir de evlat bırakmadan vefat etmiştir. Bu sebeple mahlul kalan görevi, *Harput Nâibi Seyyid Bilal*'in arziyla, 21 Temmuz 1789 tarihinde yine erbab-ı istihkaktan olan Seyyid Şeyh Mustafa'ya verilmiştir⁶⁴.

1800 yılında iki ayrı beratla zâviyedarlık maaşının her iki yarısına mutasarrıf olan es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa vefat ettiğinden, mahlul kalan ciheti yine erbab-ı istihkaktan olan oğlu es-Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir (BOA, C.EV, 31576).

1848 yılında tevliyet cihetine mutasarrıf olan Seyyid Ebubekir ve Seyyid Hasan müteakiben evlat bırakmadan vefat ettiklerinden bu vazife yine evlâd-ı vâkıftan olan Musa bin Yusuf ile Hasan bin İsmail adlı şahıslara verilmiş; fakat kısa bir müddet sonra Hasan bin İsmail'in de vefat etmesi sebebiyle mahlul kalan yarım hissesi Molla Abbas bin Ali'ye tevcih edilmiştir (BOA, C.EV, 712).

1878 yılında vakfın mütevellisi İbrahim Burhaneddin tarafından hazırlanan bir senelik muhasebe kaydından anlaşıldığına göre, bu vakfın geliri Ma'muratü'l-aziz köylerinden olan Meluluşağı'ndan sağlanıyordu. Bu köyün 1878 yılındaki vergi geliri toplamı 1608 kuruş olup, bunun 625 kuruş ve 15 parası meşihat ve cüzhan vazifesi için ayrılmış, diğer kısmı da sair masraflar için kullanılmıştır (BOA, Evkaf Defteri, nr. 20265: 4). Hacı Hasan Baba Zâviyesi vakfının 1894 yılındaki varidat tahsilatı ise 59 kuruş ve 20 para idi (BOA, Evkaf Defteri, nr. 28339: 2).

Doğancık köyünde medfun bulunan Hacı Hasan Baba'nın türbesi (bkz. Ek-13) bugün Elazığ ve çevre illerden gelen çok sayıda insan tarafından ziyaret edilmektedir. Daha ziyade ruhsal rahatsızlıkları olanlar ile felç geçirenler, iyileşmeleri ümidiyle buraya getirilmektedir⁶⁵. Türbe kısmı ile namaz kılınan mekân bir duvarla birbirinden ayrılmıştır. Avlunun sol tarafındaki ilk kapıdan mescit bölümüne, ikinci kapıdan da makam bölümüne geçilmektedir. Avlunun sağ tarafında ise misafirhane bölümü yer almaktadır (Aydoğmuş 2009: 251).

3. Şeyh Hasanlu Zâviyesi

Bu zâviye, 16. yüzyılda Malatya Sancağı'nın Muşar Nahiyesi dahilinde yer alıyordu. Zâviye vakfının gelirleri 4 adet mezra ile bir köyün hasılatından sağlanmıştı ve yıllık tutarı 1530'da 1090 akçeydi (Göğebakan 2002: 153-158; 1999: 82). Fakat bu tarihten sonraki Osmanlı arşiv belgelerinde Şeyh Hasanlu veya Şeyh Hasan Zâviyesi'nden artık söz edilmemektedir. Muhtemelen 16. yüzyıldan sonra işlevini kaybetmiş olan Şeyh Hasanlu Zâviyesi, bu coğrafyada Yesevî ve Vefâî tarikatlarını temsil ediyordu (Aşan 2006: 1517-1523).

64 27 Şevval 1203 tarihli ve III. Selim tuğralı berat (bkz. Ek-5).

65 Ziyaretçilerin mühim bir kısmı geceyi türbe içerisinde yatarak geçirmekte ve o gece gördükleri rüyalardan çıkardıkları mesajla hastalarının iyileşip iyileşemeyeceğine dair bir fikir edinmektedir. Her yıl artarak devam eden bu ziyaretler esnasında kurbanlar kesilmekte ve mescit bölümünde namaz kılınarak dualar edilmektedir (Aydoğmuş 2009: 252).

Fakat zâviyede ne tür sosyal faaliyetlerin yapıldığı ve zâviye yönetimine kimlerin tayin edildiği konusuna ışık tutacak elimizde herhangi bir bilgi veya belge mevcut değildir.

Zâviyenin bulunduğu Şeyh Hasan köyü, bugün *Tabanbükü* yeni adını taşımaktadır. Burası, 19. yüzyıla kadar hep Malatya Sancağı'na bağlı kalmış, Ma'muratü'l-aziz Vilayeti'nin kurulmasından sonra ise Keban Kazası'nın Arguvan Nahiyesi sınırları içinde yer almıştır⁶⁶. Nihayet, 1926 yılında yeni kurulan Baskil ilçesine dahil edilmiştir. Köye adını veren Şeyh Hasan'ın Horasan erenlerinden olan Şeyh *Ahmed Dedé*'nin kardeşi olduğuna inanılmaktadır (Aşan 1998: 55-56).

Şeyh Hasanlu Zâviyesi, Fırat Nehri'nin doğu kıyısında ve Malatya'dan Harput'a giden bir yol üzerinde inşa edilmiştir (bkz. Harita-1). Dolayısıyla, gelip geçen yolcuların konaklaması ve zaruri ihtiyaçlarının karşılanması açısından bu zâviyenin de bir zamanlar (özellikle de Osmanlı idaresinden önce) önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Zâviyenin olduğu yerde bugün *Garipler Mezarlığı* olarak bilinen ve 14. yüzyıldan beri kullanılan bir mezarlık da bulunmaktadır. Bu mezarlık, Karakaya Barajı'nın inşasından sonra, su altında kalacağı endişesiyle, bulunduğu yerden kaldırılarak daha iç kısma taşınmıştır (Aşan 1987: 147-169).

Sonuç

Baskil yöresinde adına bir zâviye kurulmuş olan ve burada türbesi de bulunan Musa Herdi, Hz. Hüseyin'in soyundan bir seyyid olup, aynı zamanda şeyh olarak da isim yapmıştır. Bunun neslinden olanlar, yakın zamanlara kadar hem Harput'taki nakibü'l-eşraf kaymakamlığını hem de vakfın tevliyet, zâviyenin ise imamet, hitabet ve zâviyedarlık gibi tüm görevlerini ellerinde bulundurmuşlar ve hizmetlerine karşılık olarak da vakfın yıllık gelirinden maaşlarını almışlardır. Bugün Şeyh Musa'nın türbesi ve zâviyesi Baskil'in Akdemir köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.

Yine Baskil yöresinde zâviyesi ve türbesi bulunan Hacı Hasan Baba da Şeyh Musa Herdi neslinden olup, mezarı ve zâviyesi Doğancık köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bunun neslinden gelenler de onun adına kurulmuş olan vakıf ve zâviyenin hem tevliyet hem de zâviyedarlık görevlerini 20. yüzyılın başlarına kadar ve yine maaş karşılığı olarak ellerinde bulundurmuşlardır.

Bir başka zâviye olan Şeyh Hasanlu ise Fırat Nehri'nin doğu kıyısında inşa edilmiştir. Zâviyenin bulunduğu Şeyh Hasan (Tabanbükü) köyü aynı zamanda Baskil coğrafyasındaki ilk Türk iskân alanlarından biridir.

Netice itibariyle, Baskil coğrafyasında Osmanlı döneminde faaliyet gösteren bu zâviyeler, uzun süre yöre halkının manevi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ayrıca, onlar adına kurulmuş olan vakıfları sayesinde, gelip geçen yolculara dinlenmeleri için yatacak yer, yiyecek ve içe-

⁶⁶ 1312 Taribli Ma'muratü'l-aziz Vilayet Salnamesi: 68.

cek sağlamak suretiyle, bu coğrafyada seyahatlerin ve ticaret hayatının düzenli bir şekilde akıp gitmesine yardımcı oldukları gibi, zamanla zâviyeler çevresinde yeni yerleşim alanlarının kurulmasına da imkân sağlamışlardır. Nitekim, bugün Baskil'de bu eski zâviyelerin çevresinde kurulmuş olan ve çok sayıda yerleşmeyi (köy ve mezra) bünyesinde barındıran coğrafi alan, yöre halkı arasında Zeyve adıyla bilinmektedir ki, bu ad zâviye kelimesinin değişime uğramış halinden başka bir şey değildir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

64 numaralı Harput Sancağı Tahrir Defteri (TD)

Evkaf Mühimme (EV-MH), nr. 22/34, 1111/81, 1295/39, 1614/1, 1901/32, 1926/58, 2527/74,

Evkaf Mektûbî Kalemi Cihat (EV.MKT.CHT), nr. 210/4, 774/37

Evkaf Tahrirat (EV.THR), nr. 15, 49/66, 50/80

HAT, 1600/14

Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH.MKT), nr. 1554/30

Cevdet Evkaf (C.EV), nr. 712, 7792, 31576

Evkaf Defterleri, nr. 20265, 28339

Sadaret Amedî Kalemi (A.AMD), nr. 5/11

1.2. Tapu ve Kadastro Genel Müd. Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKA)

106 numaralı (Harput) Tahrir Defteri (TD)

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri: 1084, 1090, 1094, 1098, 1158 numaralı defterler.

Evkaf Defterleri: 274 numaralı defter.

1.4. Harput Şer'iyeye Sicilleri (HŞS)

218, 278, 324, 382, 384, 391, 396 numaralı defterler.

1.5.Özel Koleksiyonlar (Ziya Sekin-Doğancık Köyü-Baskil/Elazığ)

Sultan I. Mahmud Tuğralı ve Evasıt-ı Şevval 1143 tarihli Ferman.

Sultan I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Safer 1191 Tarihli Ferman.

Sultan I. Mahmud Tuğralı ve Evâil-i Rebiü'l-evvel 1144 Tarihli Berat

Sultan I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Şevval 1188 Tarihli Berat

Sultan III. Selim Tuğralı ve 27 Şevval 1203 Tarihli Berat

Hacı Hasan Baba ve Şeyh Musa Herdi Hakkında Bilgi Veren Tarihsiz Gayr-i Resmi Bir Belge

2. Yayınlanmış Olan Arşiv Belgeleri

Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara, 1983

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zu'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), I, Ankara, 1998

3. Salnâmeler ve İl Yıllıkları

Hicrî 1312 Tarihli Ma'muratü'l-aziz Vilayet Salnamesi

Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, 1298 (1881 M) Tarihli Ma'muret'ül Aziz Vilâyet Sâlnâmesi (İl Yıllığı), Elazığ, 2001

Malatya İl Yıllığı/1967

4. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988

Aksın, Ahmet, 218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1249-1256 (M. 1833-1840), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1990

Aşan, Muhammet Beşir, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1992

Aşan, Muhammet Beşir, "Fırat Kenarında Bir Horasan Ereni Şeyh Ahmed Dede", 1. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998 Ankara, Ankara, 1998, s. 62

Aşan, Muhammet Beşir, "Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları", *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, 5-6 Mayıs 1986 Elazığ, Bildiriler, Elazığ, 1987, s. 147-169

Aşan, Muhammet Beşir, "Fırat Havzasında Tesbit Edilen Vefâi Silsile-nâmesi ve Bazı Düşünceler", XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002-Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, II/2, Ankara, 2006, s. 1517-1523

Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ, 2009

Azamat, Nihat, "Kâdiriye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 2001, s. 131-136

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I- İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 279-365

Çağlıyan, Ayşe, "Baskil İlçesi'nin (Elazığ) Yerleşme Tarihi", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4 (Elazığ, 2003), s. 6-15

Çağlıyan, Ayşe, *Baskil İlçesi (Elazığ) Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2002

Darling, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance*

Administration in the Otoman Empire 1560-1660, Leiden, 1996

Eyice, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Mecmuası*, XXIII, İstanbul, 1963, s. 3-57

Göğebakan, Gökür, "XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", *OTAM*, 10, Ankara, 1999

Göğebakan, Gökür, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002

Faruqhi, Suraiya, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973)*, Ankara, 1975, s. 197-229

Faruqhi, Suraiya, *Anadolu'da Bektaşılık*, (çev. Nasuh Barın), İstanbul, 2003

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002

Halaçoğlu, Yusuf, "Menzil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, Ankara, 2004, s. 159-161

Karagöz, Memet, *XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya (Kazası) (1650-1750)*, İstanbul, 2003

Ocak, Ahmet Yaşar, "Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII (1978), s. 247-269

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 1992, s. 373-379

Ocak, A.Y.-S. Farûkî, "Zâviye", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, Eskişehir, 1997, s. 468-476

Ocak, Ahmet Yaşar, "Hacı Bektâş-ı Velî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul, 1996, s. 455-458

Öz, Mustafa, "Ali Evlâdı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, İstanbul, 1989, s. 392-393

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *OTAM*, V, Ankara, 1994, s. 259-310

Öztürk, Nazif, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul, 1995, s. 521-524

Sahillioğlu, Halil, "Avârız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, 1991, s. 108-109

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997

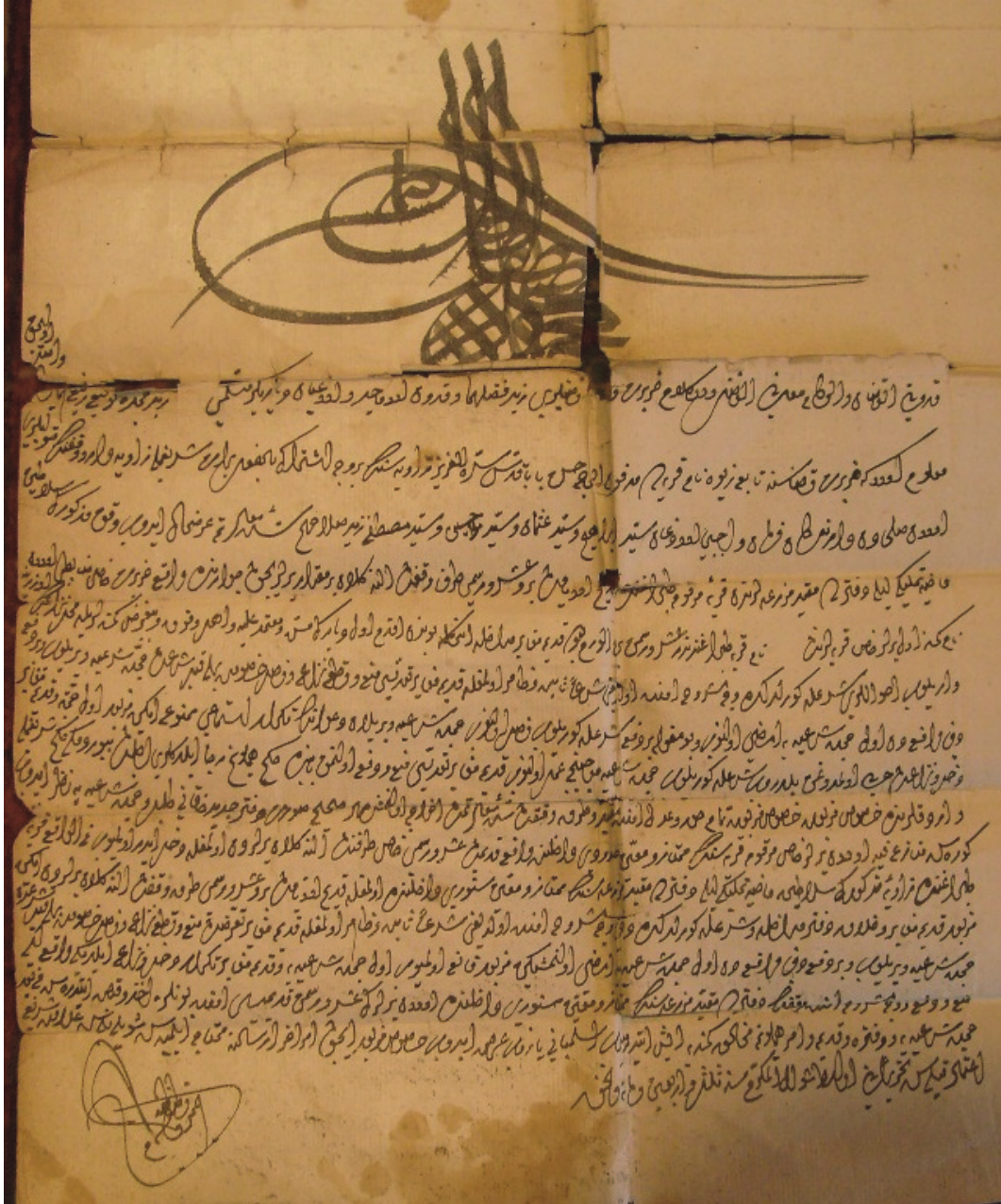
Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1516-1566)*, Ankara, 1989

Yılmazçelik, İbrahim, *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995

Ekler

Ek-1: Sultan I. Mahmud Tuğralı ve Evası-ı Şevval 1143 Tarihli Ferman (Z. Sekin)

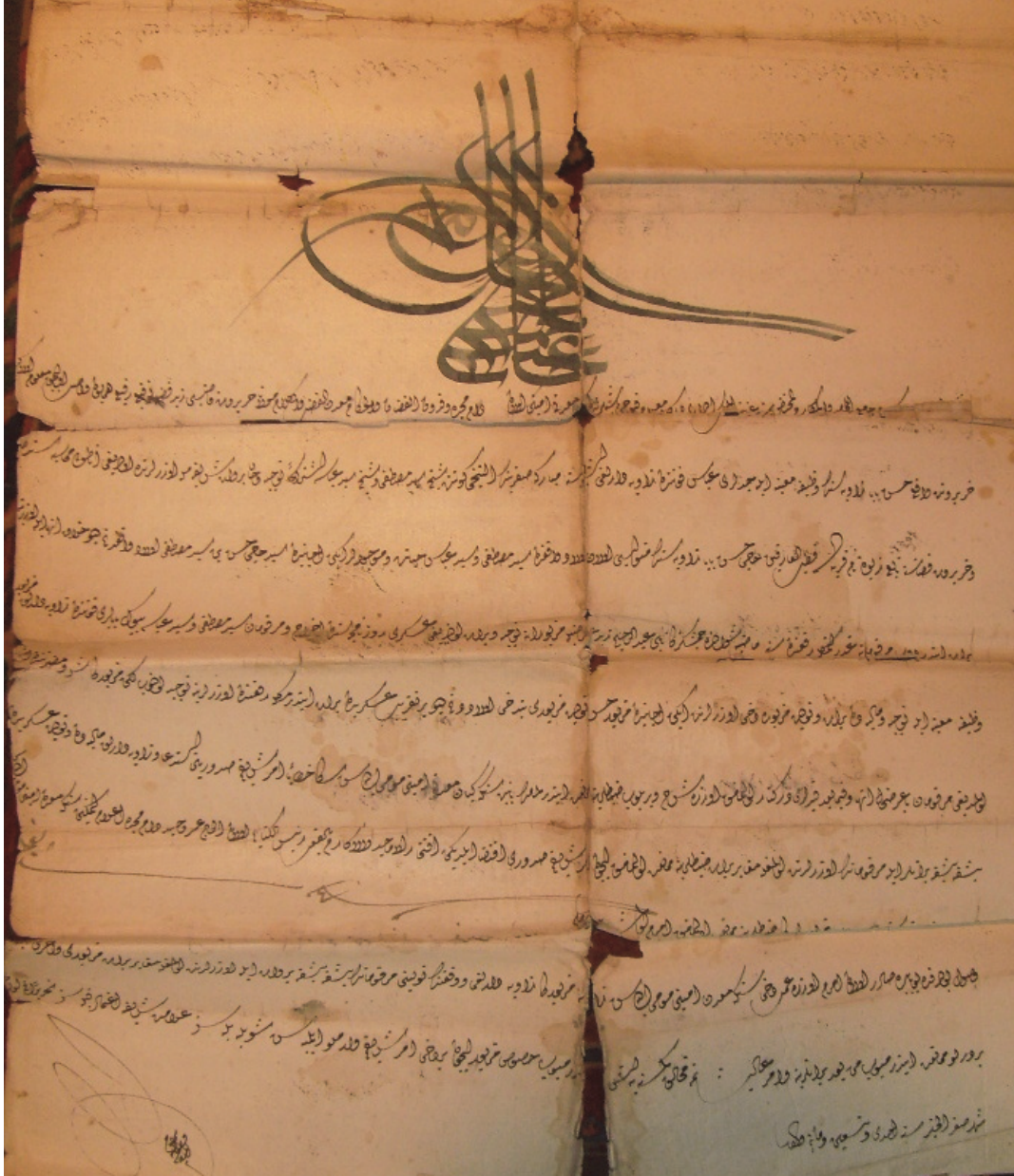

Ek-1'deki Fermanın Transkripsiyonu

Tuğra (I. Mahmud)

Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma'deni'l-fazl ve'l-keîâm Harput ve (silik) kâdıları zîde fazlühumâ ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Diyarbekir Mütesellimi (boşluk) zîde mecdühu tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Harput kazâsına tâbî Zeyve nâm karyede medfûn el-Hac Hasan Baba kaddese sırrühu el-'azîz zâviyesinin ber vech-i iştirâk bi'l-fi'l berât-ı şerîfimle zâviyedâr ve vakfının mütevellileri olan sulehâdan darendegân-ı fermân-ı vâcibü'l-izân Seyyid İbrahim ve Seyyid Osman ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mustafa zîde salâhhum Südde-i Saâdetime 'arzuhal idüb vakf-ı mezkûrun selâtin-i mâziye temlikî ile defterde mukayyed mezra'alarından karye-i merkûm toprağından târîhü'l-eyyâmdan berü öşr ve resmi taraf-ı vakıfdan alına gelen bir mikdâr yerleriçün civârında vâkî Harput hâs zâbiti olan () nâm kimesne ol yerler hâs karyelerinden (boşluk) nâm karye toprağındandır öşür ve resmin ben alırum deyü kadîme mugâyir müdâhale itmekle bundan akdem ol diyârın müsinn ve mu'temedün 'aleyh ve ehl-i vukûf ve bi-garez kimesneleriyle mahall-i nizâin üzerine varılub ahvâlleri şer'le görüldükde vech-i meşrûh üzere ol dahi şer'an sâbit ve zâhir olmağla kadîme mugâyir ta'arruzdan men' ve kat'-i nizâ ve fasl-ı husûmet birle kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iyye virülüb ve bir def'a dahi murâfaadan ol hüccet-i şer'iyyeye imzâ olunmuşiken mezbûr kânî olmayub ol hüccet-i şer'iyyeye ve ve kadîme mugâyir tekrâr dahl ve nizâ eylediği vâkî ise men' ve def' ve vech-i meşrûh üzere vakfın defterde mukayyed mezra'asının mümtâz ve mu'ayyen sınırı dâhilinde olan yerlerin öşr ve resmini kadîmisi üzere bunlara ahz ve kabz itdiresin min-bâd hüccet-i şer'iyyeye ve deftere ve kadîme ve emr-i hümayûnuma muhâlif kimesneye iş itdirmeyesin eslemeyanı yazub 'arz idüb husûs-ı mezbûr içün emr-i âher irsâline muhtâc eylemeyesin şöyle bilesin 'âlâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâsıt-ı Şevvâlü'l-mükerrem sene selase ve erba'ın ve mi'e ve elf.

Ek-2: Sultan I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Safer 1191 Tarihli Ferman (Z. Sekin)

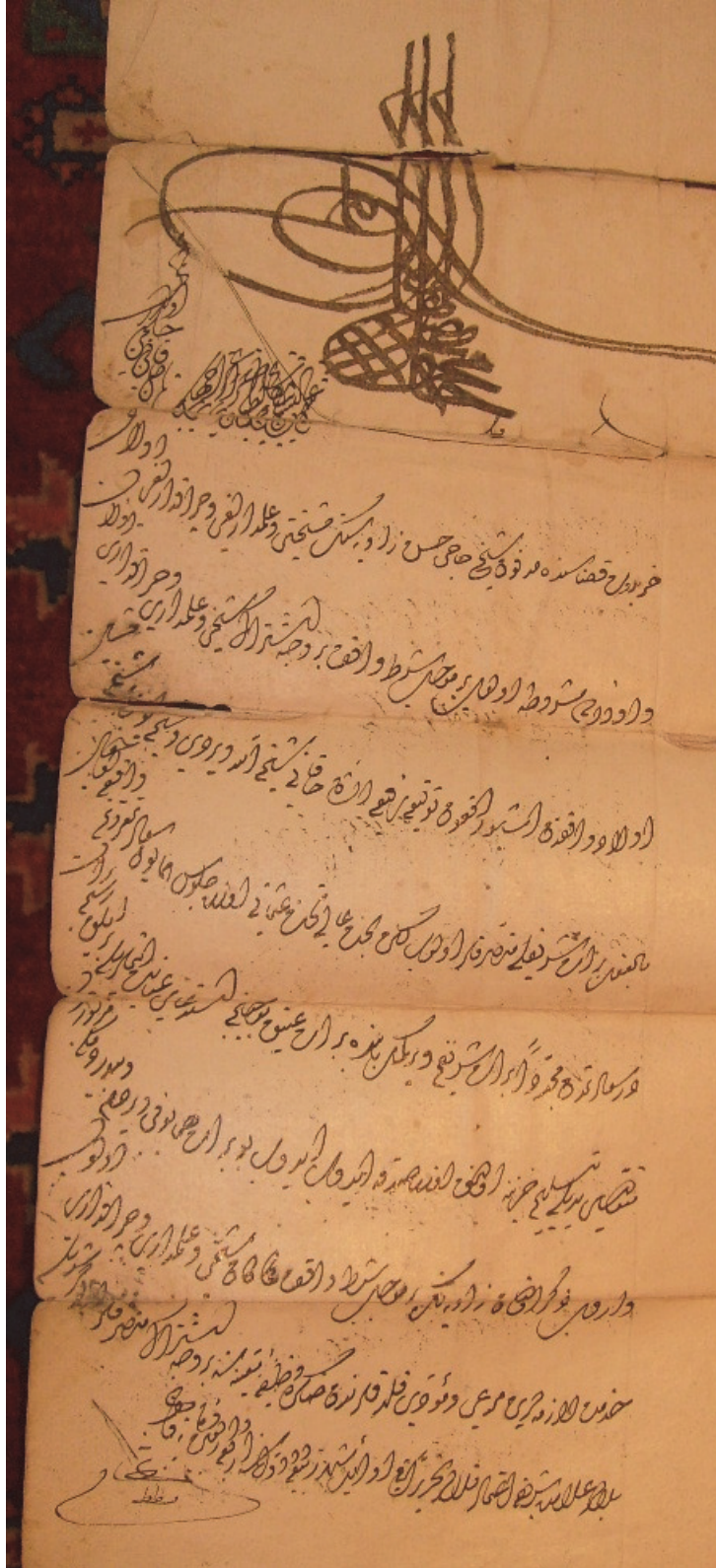
Ek-2'deki Fermanın Transkripsiyonu

Tuğra (I. Abdülhamid)

(Silik) ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhtass bi-mezîd-i 'inâyet-i melikü'd-dâyim dergâh-ı mu'allam kapucubaşlarından Kebanma'deni Emîni olan (boşluk) dâme mecdühu ve kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-ke'lâm Mevlânâ Harpurut kâdısı zîde fazlûhu tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki:

Harpurt'da vâki' Hasan Baba Zâviyesi'nin vazîfe-i mu'ayyene ile cedleri Abbas fevtinden zâviyedârlığı işbu sene-i mübâreke Saferinin altıncı gününde Şeyh Seyyid Mustafa ve Şeyh Seyyid Abbas'a iştirâken tevcîh ve hâlâ berevât-i şerîfemle üzerlerinde olduğu Anadolu Muhâsebesi'nde ve Harpurut kazâsına tâbî Zeyve nâm karyede kutbü'l-ârifin Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin mütevellisi olan evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Mustafa ve Seyyid Abbas hîn ve mevcûdlar iken ecânibden Seyyid Hacı Hasan bin Seyyid Mustafa evlâd-ı vâkıfdanım deyü hilâf-ı inhâ ile üzerine berât itdirüb merkûmâna gadr itmeğin ref'inde sene-i mâziye Şevvâlinde Çemişgezek Nâibi Abdürrahim zîde () 'arzıyla mezbûrâna tevcîh ve berât olunduğu askerî rûznâmçesinden ihrâc ve merkûmân Seyyid Mustafa ve Seyyid Abbas'a büyük babaları fevtinden zâviyedârlık-ı mezbûre vazîfe-i mu'ayyene ile tevcîh ve mâliyeden berât ve tevliyet-i mezbûre dahi üzerlerinde iken ecânibden mezbûr Hasan tevliyet-i mezbûreyi ben dahi evlâddanım deyü bir takrîb askerîden berât itdirmekle ref'inden üzerlerine tevcîh olunub lâkin mezbûrun şerr ve mazarratından emîn olmadığı merkûmân bâ 'arzuhal inhâ ve fimâ-bâ'd kaydları derkenar olunmamak üzere şerh virilüb zabtlarına merhamet itdirilmemek bâbında sen ki Keban Ma'deni Emîni mûmâ-ileyhsin sana hitâben emr-i şerîfim sudûruna istid'â ve zâviyedârlık mâliyeden ve tevcîh-i 'askerîden başka başka berâtlar ile merkûmânın üzerlerinde olmağla mugâyir-i berât zabtlarına muhâlefet olunmamak için berât-ı şerîfim sudûru iktizâ eylediğin iftiyhârü'l-emâcid ve'l-ekârim bi'l-fi'l re'isü'l-küttâbım olan el-Hac Ömer Vahid dâme mecdühu i'lâm itmeğin sen ki ma'den emîni (silik) olunmamak emrim olmuş (silik) buyurdum ki: Vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi sen ki ma'den emîni mûmâ-ileyhsin zâviye-i mezbûrun zâviyedârlığı ve vakfının tevliyeti merkûmânlar başka başka berevât ile üzerlerinde olmağla mugâyir-i berât-ı mezbûru ve âheri bir dürlü mühâlefet itdirmeyüb min-bâ'd berâtlarına ve emr-i âlişânıma muhâlif kimesneye iş itdirmeyüb husûs-ı mezbûr için bir dahi emr-i şerîfim varmalu eylemeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kılasız. Tahrîren fi evâhir-i şehr-i Saferü'l-hayr sene ihdâ ve tis'in ve mi'e ve elf.

Ek-3: Sultan I. Mahmud Tuğralı ve Evâil-i Rebi'ü'l-evvel 1144 Tarihli Berat

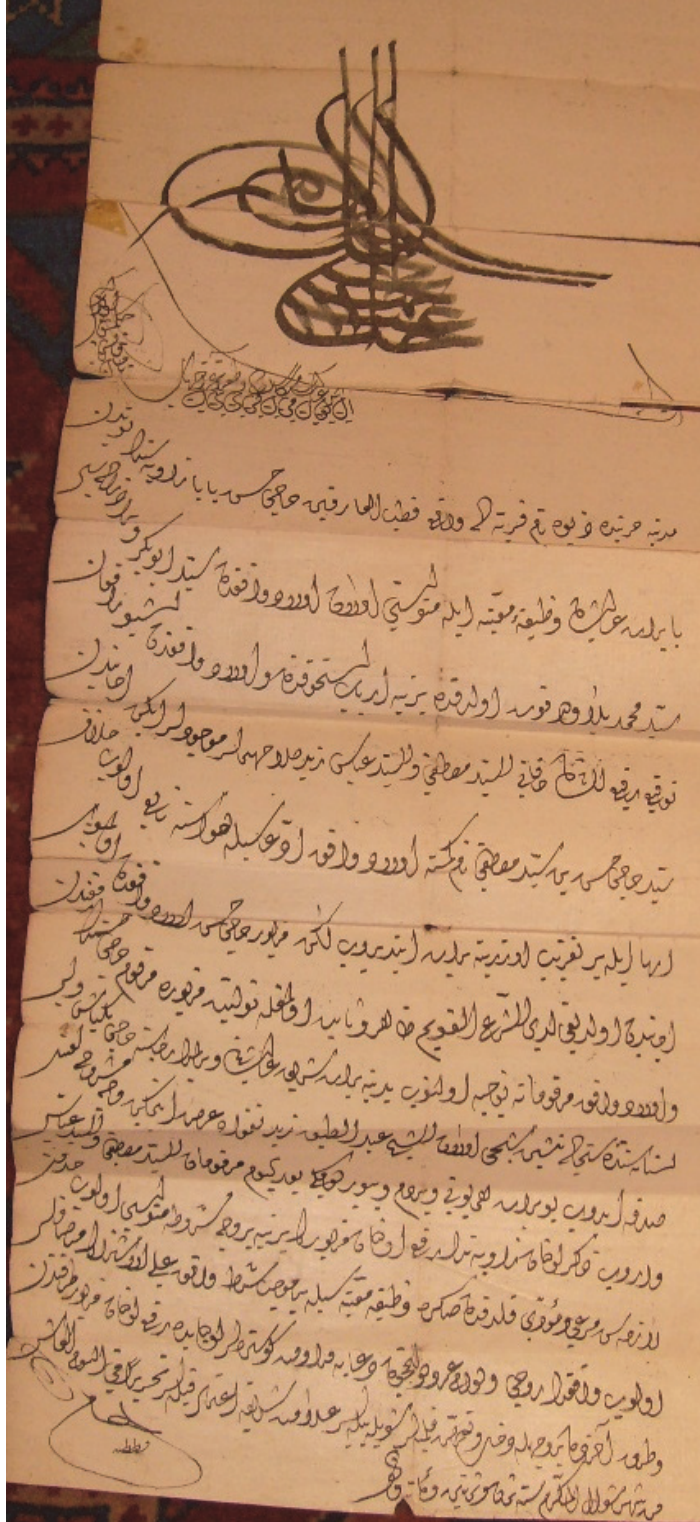
Ek-3'teki Beratın Transkripsiyonu

Tuğra (I. Mahmud)

Nişân-ı şerîf-i 'alîşân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki:

Harpurt kazâsında medfûn Şeyh Hacı Hasan Zâviyesi'nin meşihat ve 'alemdârlığı ve ırakdarlığı evlâd ve evlâda meşrûta olub ber mûceb-i şart-ı vâkıf ber vech-i iştirâk şeyhi ve 'alemdârı ve ırakdârı olan evlâd-ı vâkıfdan işbu râfi'ûn-ı tevki'-i refi'ûş-şân-ı hâkânî Şeyh Allahvirdi ve Şeyh Yusuf ve Şeyh Hüseyin bi'l-fi'l berât-ı şerîfle mutasarrıflar olub lâkin baht-ı 'âlî taht-ı Osmanî üzere cûlûs-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûnum vâki' olmağın der saâdetimden müceddeden berât-ı şerîfim virilmek bâbında berât-ı atık mûcebince istid'âyı 'inâyet itmeleriyle bir aylık resm-i berât mütevellîsi yediyle teslîm-i hazîne olunmak üzere sadaka idûb bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdum ki mezbûr mütevellî varub zikr olunan zâviyenin ber mûceb-i şart-ı vâkıf kemâ-kân şeyhi ve 'alemdârı ve ırakdârı olub hizmet-i lâzımelerin müdde'î ve mü'eddi kıldıklarından sonra vazîfe-i mu'ayyenesine ber vech-i iştirâk mutasarrıflar olalar şöyle bilesiz 'alamet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tah-rîren fî evâ'il-i şeh-r-i Rebi'ü'l-evvel sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.

Ek-4: Sultan I. Abdülhamid Tuğralı ve 10 Şevval 1188 Tarihli Berat (Z. Sekin)

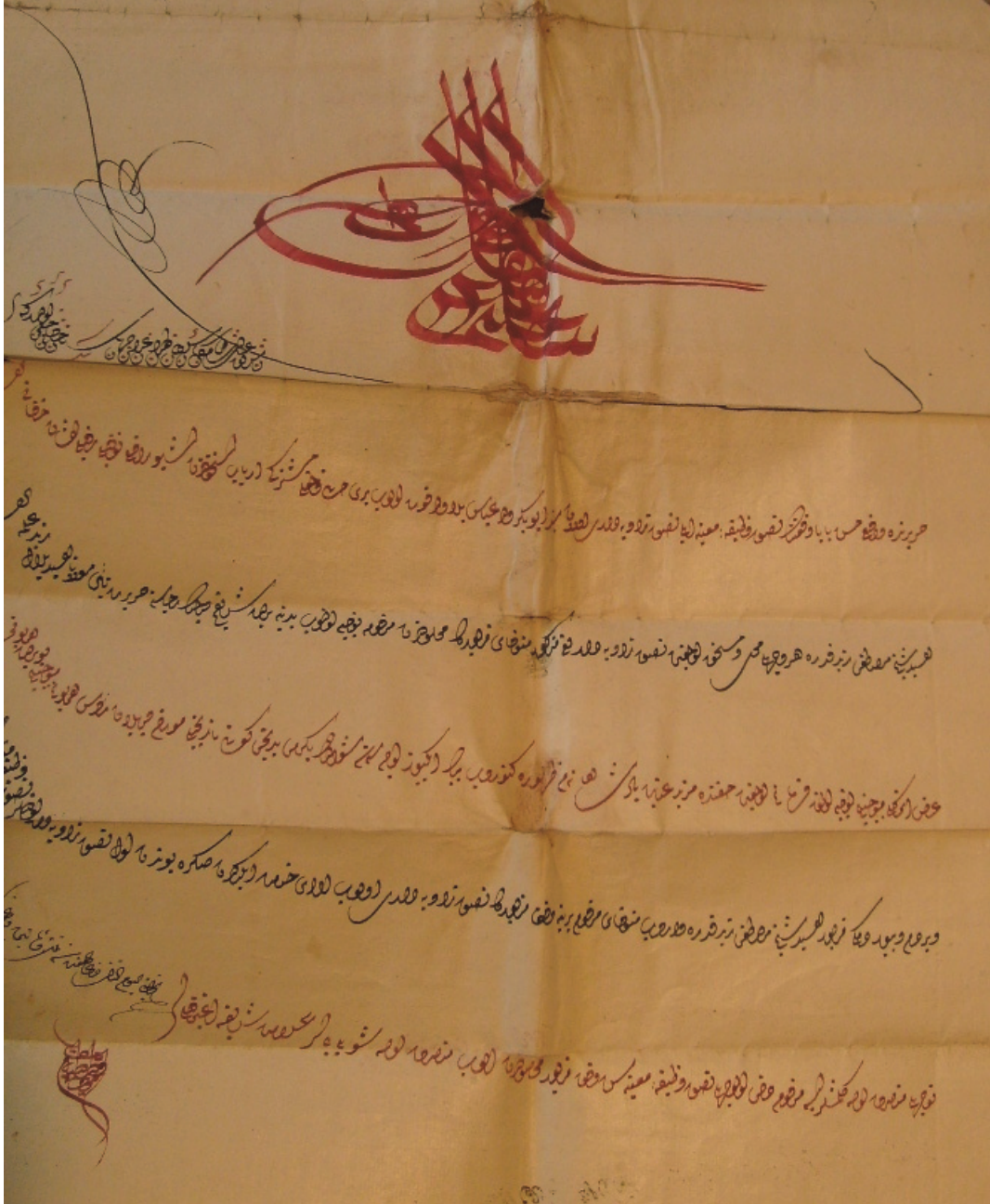
Ek-4'teki Beratın Transkripsiyonu

Tuğra (I. Abdülhamid)

Nişân-ı şerîf-i 'alîşân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki:

Medîne-i Harput'da Zeyve nâm karyede vâkî' kutbü'l-ârifin Hacı Hasan Baba Zâviyesi'nin bundan bâ berât-ı 'alîşân vazîfe-i mu'ayyene ile mütevellisi olan evlâd-ı vâkıfıdan Seyyid Ebubekir ve birâderzâdesi Seyyid Mehmed bilâ veled fevt oldukdan yerine erbâb-ı istihkakdan ve evlâd-ı vâkıfıdan işbu râfiân-ı tevki'-i refi'ü's-şân-ı hâkânî es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Abbas zîde salâhhumâlar mevcûdlar iken ecânibden Seyyid Hacı Hasan bin Seyyid Mustafa nâm kimesne evlâd-ı vâkıf iddi'âsıyla hevâsına tâbî' olub hilâf-ı inhâ ile bir takrîb üzere berât itdirüb lakin mezbûr Hacı Hasan evlâd-ı vâkıfıdan olmayub ecânibden olduğu lede's-şer'ü'l-kadîm zâhir ve sâbit olmağla tevliyet-i mezbûre merkûm Hacı Hasan'ın ref'inden ve evlâd-ı vâkıf merkûmâna tevcih olunub yedine berât-ı şerîf-i 'alîşânım virilmek ricâsına Hacı Bektaş-ı Veli Âsitânesinden setcade-nişin şeyhi olan eş-Şeyh Abdüllatif zîde takvâhu 'arz itmeğin vech-i meşrûh üzere sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ve buyurdum ki bâde'l-yevm merkûmân es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Abbas varub zikr olunan zâviyenin ref' olunan mezbûrun yerine ber vech-i şurûta mütevellisi olub hidmet-i lâzimesin müdde'î ve mer'î kıldıkdan sonra vazîfe-i mu'ayyenesiyle ber müceb-i şart-ı vâkıf 'ale'l-iştirâk mutasarrıflar olub vâkıfın rûhu ve devâm-ı ömr ü devletimçün du'âya müdâvemet göstereler ol bâbda ref' olunan mezbûr tarafından ve taraf-ı âherden bir vechle dahl ve ta'arruz kılmayalar şöyle bileler 'âlâmet-i şerîfe i'timâd kılalar. Tahrîren fi'l-yevmi'l-âşir min şehr-i şevvâlü'l-mükerrem sene semân ve semânin ve mi'ete ve elf.

Ek-5: Sultan III. Selim Tuğralı ve 27 Şevval 1203 Tarihli Berat (Z. Sekin)

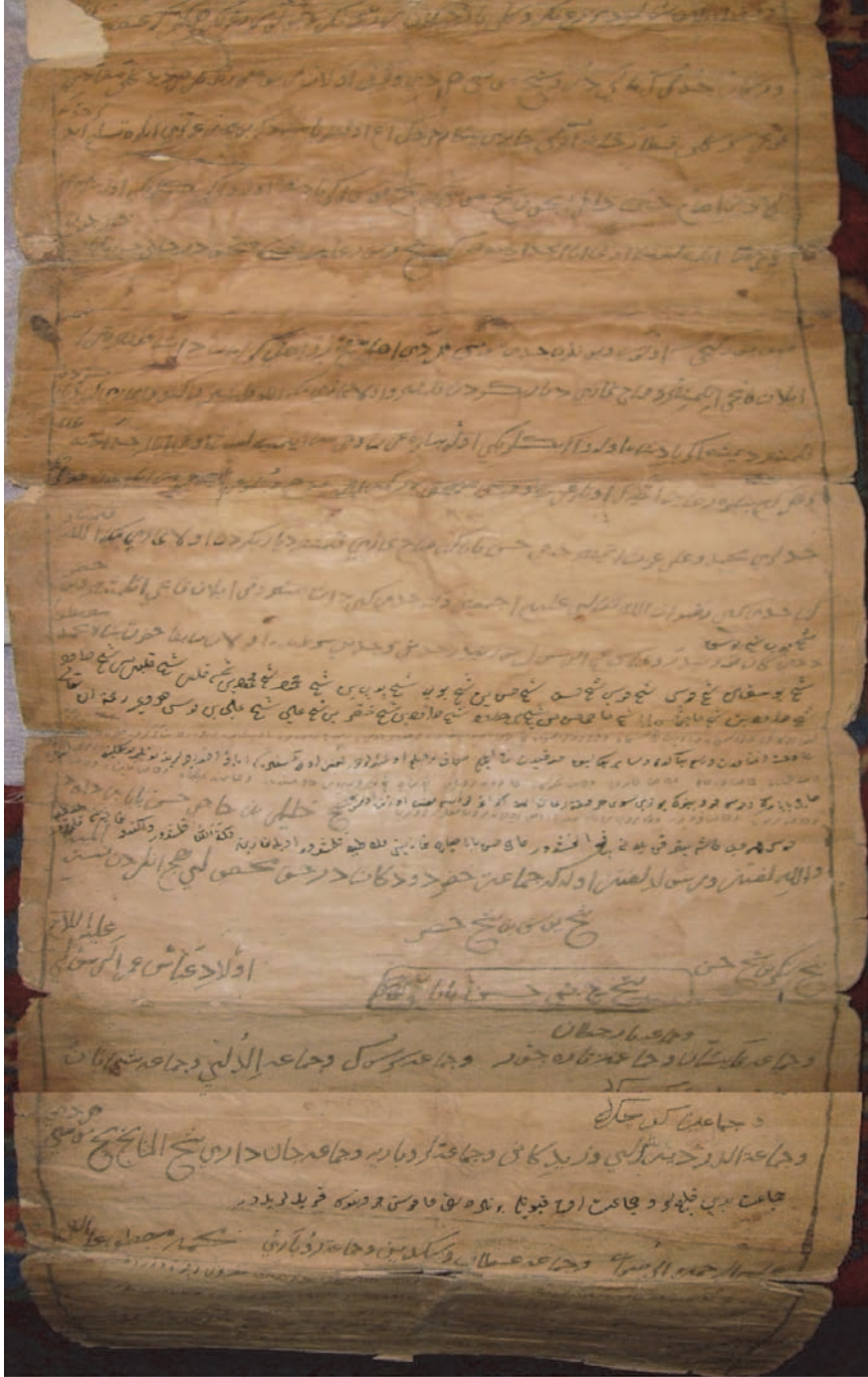
Ek-5'teki Beratın Transkripsiyonu

Tuğra (III. Selim)

Nişân-ı şerîf-i 'alîşân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki:

Harpurt'da vâki' Hasan Baba vakfının nısf vazîfe-i mu'ayyeneleriyle nısf-ı zâviyedârı olan Seyyid Ebubekir veled-i 'Abbas bilâ veled fevt olup yeri hâlî olmağla müştereki erbâb-ı istihkakdan işbu râfi'-i tevkî'-i refi'ü'-şân-ı hâkânî es-Seyyid Şeyh Mustafa zîde kadrühu her vechle mahall ve müstehak olmağın nısf-ı zâviyedârlığı mezkûr müteveffâ-i mezbûrun mahlûlünden merkûma tevcîh olunub yedine berât-ı şerîfim virilmek ricâsına Harpurt Nâibi Mevlânâ es-Seyyid Bilal zîde 'ilmühu 'arz itmekle mücebince tevcîh olunmak fermanım olmağın hakkında mezîd-i 'inâyet-i pâdişâhânemi zuhûra getürüb bin ikiyüz üç senesi şevvâlinin yirmi yedinci günü târîhiyle müverrih virilen rû'ûs-ı hümayûnum mücebince bu berât-ı hümayûnu virdim ve buyurdum ki mezbûr es-Seyyid Şeyh Mustafa zîde kadrühu varub müteveffâ-yı merkûm yerine vakf-ı mezbûrun nısf-ı zâviyedârı olup edâ-yı hizmet eyledikten sonra bundan evvel nısf-ı zâviyedârlığı nısf-ı vazîfeye ne vechle mutasarrıf olagelmışler ise merkûm dahi ol-vechle nısf vazîfe-i mu'ayyenesin vakf-ı mezbûr mahsûlünden alub mutasarrıf ola. Şöyle bilesiz 'âlemt-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis-i Zilkâde sene selase (ve) mi'teyn ve elf.

Ek-6: Hacı Hasan Baba ve Şeyh Musa Herdi ile Vakıfları Hakkında Bilgi Veren Tarih-siz Gayr-i Resmi Belge (Z. Sekin)

Ek-6'daki Belgenin Transkripsiyonu⁶⁷

(silik) ve sâir tekâlifden ve şâkeleden⁶⁸ ve arâzdan⁶⁹ ihrâcâtıdan mu'âf bileler ve Hazret-i İmâm Hüseyin hatırı için ve Abbas Ömer'in⁷⁰ ceddleri için Şeyh Yusuf'(a)⁷¹ ri'âyet ideler ve rencide itmeyeler Şeyh Hacı Hasan Baba'ya vakıf olan Şalemud mezra'ının ve küllî Parçikân mezra'ının ve Bölü mezra'ının her kim ki (silik) ve zekât ceddlerin mâlîdür ve Şeyh Musa Herdi vakfı olan mezbûr mezra'ının her medid küllî Mekadi, Buhar Serikli, Katar Han, Ulus Çayırı, Pınar-ı Hardek, Ağ Okaşlar başına dek bu mezra'aları anlara teslîm ideler (...) (...) İmâm Hüseyin hâtırı için Şeyh Musa bin Şeyh Yusuf eğer pâdişâh ola ve eğer beylerbeyi ola bunlara 'izzet ve hürmet eylemeye lâ'net oğ'a⁷² âbâ-i ecdâdına her kim Şeyh Yusuf ri'âyet itmeye ki müstehakdır. Hacı Hasan Baba hatırıçün süpürgeci (?) olub ve bunların ceddî Musa Herdi ehl-i şeyhdir ve ehl-i kerâmetdir daşa binmişler ve kara ilan⁷³ kamçı eylemişler ve sabâh namâzı Diyarbekir'den kılmışlar öla namâzı⁷⁴ Mekketullah kılmışlar ve ikinci namâzı gena Diyarbekir'den kılmışlar dimişler eğer pâdişâh ola ve eğer beylerbeyi ola bunlara 'izzet ve hürmet eylemeye lâ'net oğ'a⁷⁵ âbâ-i ecdâdına vallahi ve her kim bunlara ri'âyet itmeye ki onlar 'izzet ve hürmete müstehakdır kimi itmez ceddühüm (?) ve bunlara 'izzet ve hürmet eylemeye (...) ceddleri Muhammed ve Ali 'izzet itmeyeler Hacı Hasan Baba gena sabâh namâzı kılmışlar Diyarbekir'den öla namâzı Mekketullah kılmışlar gena ceddî gibi rıdvanüllahu te'âlâ aleyhim ecma'in ve gena ceddî gibi daşa binmişler ve kara yılan kamçı eylemişler ve Hıdır-ı Dodikân ve (...) nebîdür ve Abbas asm⁷⁶ er-resûl beşer ve nebîdir ceddin ve ceddin şartında olan sâbıkâ hazret-i bennâ Muhammed Mustafa lâ'net onadır bey olsun ve pâdişâh olsun ve eğer ağa olsun Şeyh Yusuf ri'âyet idesin ve hürmet (...) pâdişâhda bunlar da ri'âyet gerekir ve hazret-i (...) cemâât-i Şahaban cemâât-i Diricanlı ve cemâât-i (...) ve cemâât-i Şekûkân ve Kara Burun ve diğeri şeyh-i meşâyih Şeyh Musa Herdi bin Hacı Hasan Baba ve cemâât-i Parçikân ve cemâât-i Kayışan ve cemâât-i (...) ve cemâât-i Sersük ve cemâât-i Karaçor ve Musa Herdi bin Hacı Hasan Baba vakf olan yer deyü ma'lûm olundu. Şeyh Halil bin Hacı Hasan Baba bin Davud.

Ve Allâh lâ'neti ve resûlü lâ'neti ola ki cemâât-i Hıdır-ı Dodikân'dır hakk-ı mahsûli hiç anlardan nesne almaya.

67 Bu belge, okuyup yazması pek de iyi olmayan biri tarafından kaleme alındığından, oldukça fazla yazım hatasını barındırmaktadır. Bu hatalar dipnotlarda işaret edilmiştir. Emin olunamayan kelimelerin yanlarına ise (?) işareti konulmuştur. Belge yıpranmış olduğundan, metindeki bazı kelimeler de tahribat nedeniyle okunamamıştır. Okunamayan kelimeler (...) işaretiyle belirtilmiştir. Oldukça geniş tutulan satır aralarına daha sonradan bazı ilaveler de yapılmıştır.

68 Doğrusu 'şakka'dır.

69 Doğrusu avârizdır.

70 Abbas ve Ömer Hz. Ali'nin çocuklarıdır. Taberî'nin Vakidi'den naklettiğine göre Hz. Ali'nin nesli oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed bin Hanefiyye, Abbas ve Ömer yoluyla devam etmiştir. Fakat, Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma'dan olan erkek çocukları sadece Hasan ve Hüseyin'dir. Mustafa Öz, "Ali Evlâdı", TDV İslam Ansiklopedisi, 2, İstanbul, 1989, s. 392

71 Burada bahse konu olan Şeyh Yusuf, Hacı Hasan Baba evladından Şeyh Musa'nın oğlu olup, bu yazının kaleme alındığı tarihte muhtemelen zaviyenin başında bulunuyordu.

72 ola

73 ola

74 Öğlen namazını

75 yılan

76 Muhtemelen "aleyhi's-selâm"ın kısaltılmışıdır.

Şeyh Yusuf bin Şeyh Hıdır

Şeyh Şükür bin Şeyh Hasan

Şeyh Hacı Hasan Baba Şeyh Yusuf evlâd-ı Abbas Ömer ve er-resûlî‘aleyhi’s-selâm

Ve cemâat-i Parçikân ve cemâat-i Kayışan ve cemâat-i Karaçor ve cemâat-i Sersük ve cemâat-i İldüli ve cemâat-i Şahaban ve cemâat-i Köçekli ve cemâat-i Elderdineli ve Zidgânî ve cemâat-i Rubâriye ve cemâat-i Candarî şeyhü'l-meşâyiş Şeyh Musa Herdi ‘aleyhü'r-rahmet ve'r-ıdvân ve cemâat-i Ataf ve Sığdin ve cemâat-i Rubarî. Muhammed Mustafa ‘aleyhi’s-selâm.

Zikr olunan Şeyh Şükür gelüb İmam Hüseyin radiya'llâhu'anhu âsitâne kemâl-i ihlâs ile ziyâret eyleyüb saâdetlü pâdişâh hazretleri için vezir-i a'zam (?) hazretleri için ve şeyhü'l-islâm için du'âlar eylemiştir ve sâdât ve eşrâf ve erbâb-ı tarîk ve meşâyiş-i kibârdan vâsıl olandan (...) mezbûr bende şecere üzerinden hürmet ve merhamet idenleri diyenim (?) olmayub nüzûl ve 'avârız ve tekâlifden mu'âf (ve) müsellemler bilüb ziyâret eylediği diyenleri için mezkûra külli ri'âyet ideler ki 'abdullah sâhib onlar (?) ve hâsıl ve mahsûlden nakd bir nesne için ehuhu eş-Şeyh Şükür Şeyh Musa veled-i Şeyh Hasan ve Şeyh Yusuf ehü's-şeyh Şeyh Şükür (ve) Şeyh Hıdır (ve) Şeyh Ali bin Şeyh Şükür ve Hüseyin. İmâm Hüseyin nefzi⁷⁷ için ve Abbâs Ömer'in cedler(i) için ri'âyet ideler. (...) Şeyh Hacı Hasan Baba vakf olan Şalmud mezra'ının ve Bölüced⁷⁸ mezra'ının her kime ki (...) eyledi derde virsün ve dimişler eğer padişâh ola ve eğer beylerbeyi ola Şeyh Yusuf ri'âyet ideler Şeyh Musa Herdi ve Hacı Hasan Baba nefzi⁷⁹ için sûret-i şecere (?) -i Şeyh Yusuf (...)

Belgeye Sonradan İlave Edilen Kısım

Şeyh Pop (bin) Şeyh Yusuf

Şeyh Yusuf bin Şeyh Musa, Şeyh Musa (bin) Şeyh Hasan, Şeyh Hasan bin Şeyh Pop, Şeyh Pop bin Şeyh Mahmud, Şeyh Mahmud bin Şeyh Halil, Şeyh Halil bin Şeyh Davud, Şeyh Davud bin Şeyh Hacı Hasan Baba, Şeyh Hacı Hasan Baba bin Şeyh Davud, Şeyh Davud bin Şeyh Hıdır bin Şeyh Ali, Şeyh Ali bin Musa Herdi rahmetullahi te'âlâ.

Âdet-i ağnâmdan ve resm-i bennâkden ve sâir tekâlif-i örfiyeden bi'l-cümle mu'âf ve müsellemler olmuşlardır lânet ol kimesnelere ki âbâ ve ecdâdlarına bunlar bu tekâlîfe Hacı Hasan Baba'nın ve Musa Hervi'nin yüzü suyu hürmetine ri'âyet itmeye eğer itmezler ise lânet üzerine olsun. Musa Hervi taş biner kara yılanı kamçı itmiştir. Hacı Hasan Baba sabâh namâzını Malatya'da kılmıştır öyle namazını Mekketü'llâh kılmıştır ve ikinci namâzını Malatya'da kılmıştır.

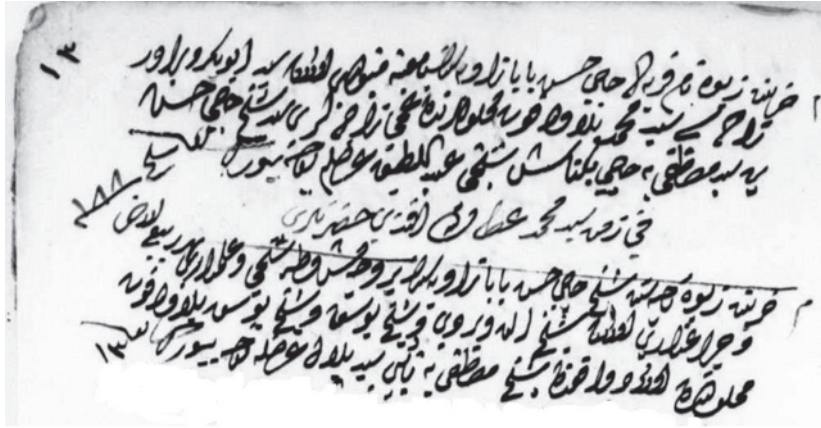
Cemâat-i Yedi-Kılıçlı ve cemâat-i Ak-Koyunlu bunlar dahi Musa Hervi'nün karyeleridir.

77 Doğrusu "nefsi için" olmalı.

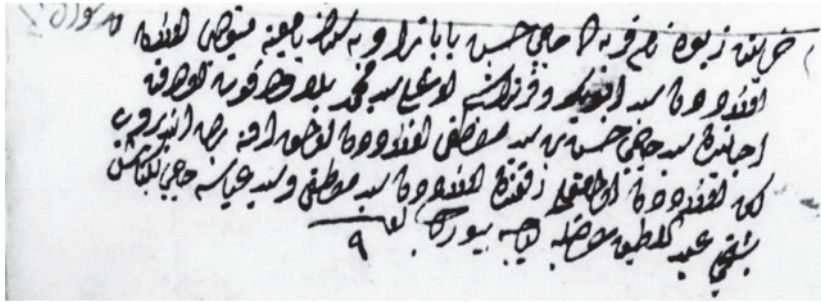
78 Doğrusu Bölücek'dir. Zira bu mezra halen mevcuttur.

79 Doğrusu "nefsi için" olmalı.

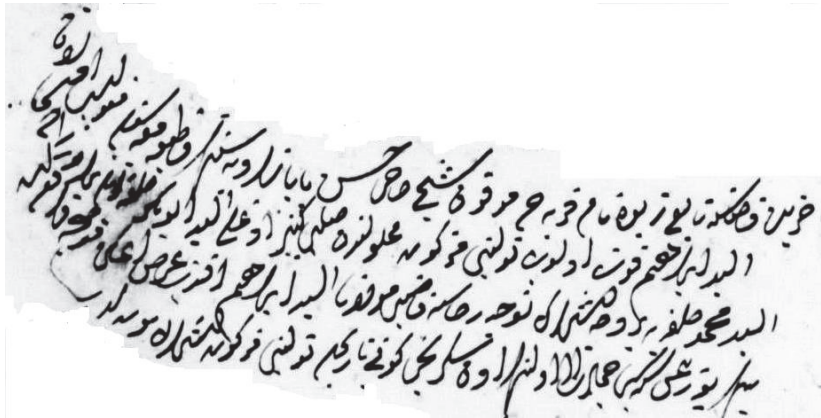
Ek-7: VGMA, Hurufat Defterlerinden Bazı Örnekler⁸⁰

Hurufat, nr. 1084, s. 39

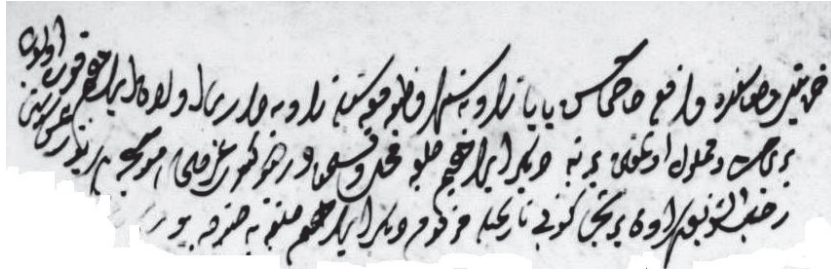

Hurufat, nr. 1084, s. 40

Hurufat, nr. 1090, s. 52

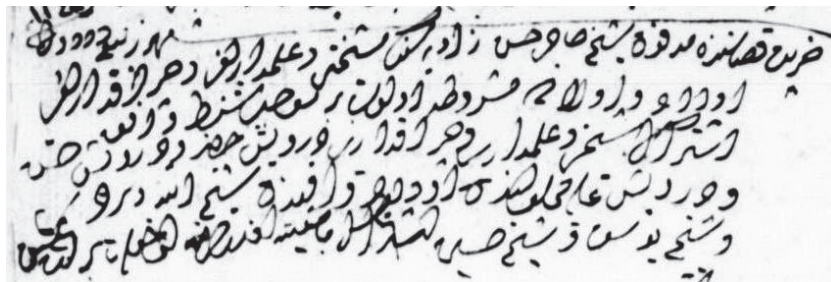
⁸⁰Bu belgelerin transkripsiyonu, metin içinde ilgili dipnotlarda verilmiştir.

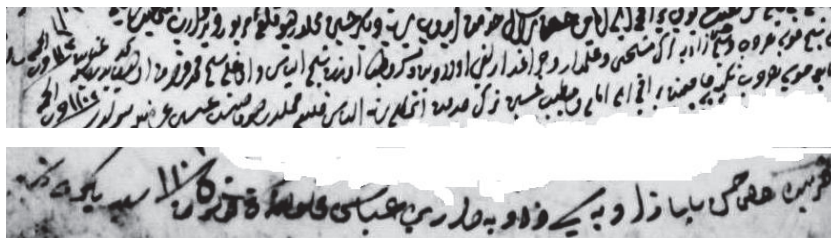
Hurufat, nr. 1090, s. 53

Hurufat, nr. 1094, s. 223

Hurufat, nr. 1094, s. 225

Hurufat, nr. 1098, s. 185

فرشته ارسلانہ حاضر ہوا میں نے فرشتہ علیا علیہ السلام کو دیکھا
فرشتہ زبور نام فرما کہ تین اون شیخ فوسش و محمد فوسش و دیگرین و
دیوسف و سبا و قطفانہ و جبریل و میکائیل

Hurufat, nr. 1098, s. 189

خبریه قضائیه بام زین خبریه موسی هوی بکسین بر درخویم (روم)
وحیطه لفظی یوسفی محمدی ۷۶ و

Hurufat, nr. 1158, s. 201

[illegible]

Ek-9: Musa Herdi Zâviyesi (Akdemir Köyü Camii) ve Türbesi

Ek-10: Musa Herdi Mezarı (Akdemir Köyü)

Ek-11: Musa Herdi Türbesi içinde yer alan mihrap

Ek-12: Musa Herdi Türbesi'nin Yan Tarafında Yer Alan Dilek Taşı

Ek-13: Hacı Hasan Baba Zâviyesi (Doğancık Köyü Camii)

Ek-14: Hacı Hasan Baba Mezarı (Doğancık Köyü)